

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Diplomski studij Povijesti i Pedagogije
Dina Vidaković

Stranci u Dubrovačkoj Republici u vrijeme humanizma i renesanse

Diplomski rad
Prof.dr.sc.Stjepan Sršan

Osijek, 2013.

SAŽETAK:

U ovom radu govori se o položaju stranaca u Dubrovačkoj Republici za vrijeme humanizma i renesanse. Republika, od 14. do 16. stoljeća, koliko traju ta razdoblja proživljava svoje „zlatno“ doba pa je bila poželjna destinacija mnogim strancima iz različitih zemalja. Neki su kroz Republiku samo prošli na svojem putu za daleke zemlje, dok su se neki od njih odlučili ostanu u Gradu. Jedan broj stranaca dolazio je u Dubrovnik u potrazi za boljim životom i zaposlenjem, a procvat dubrovačkog gospodarstva i trgovine im je to omogućavao. U radu se na temelju relevantne literature definira pojam stranca danas i pojam stranca u stranoj historiografiji, ali i hrvatskoj. Govori se o pravnom položaju stranaca u Gradu kao i o različitim nazivima za stranca pa i o različitim nazivima za stanovnika i građanina Dubrovnika. Po dolasku u Dubrovnik stranci su doživljavali različite tretmane od stanovnika Dubrovnika, od potpunog prihvaćanja do neprihvaćanja pa ponekad i progona. Iako su mnogi stranci prošli kroz Dubrovnik unutar ovog rada podjeljeni su prema etničkom kriteriju te vjerskom kriteriju. Unutar etničkog kriterija govori se o strancima iz talijanskih i dalmatinskih gradova, o strancima iz dubrovačkog zaleđa, Španjolcima, Nijemcima i Romima, a stranci različite vjeroispovijesti su Turci, pravoslavni došljaci i bosanski patereni iz zaleđa te Židovi. Građani Dubrovačke Republike imali su najmanje sluha za strance druge vjere jer su se smatrali braniteljima kršćanstva te nisu dopuštali naseljavanje pripadnicima drugih vjera unutar zidina Grada. Nepovjerenje koje su Dubrovčani imali prema strancima nadjačano je željom da se ono prevlada zbog gospodarske i druge suradnje. Uvijek su u Dubrovniku bili bolje prihvaćeni stranci koji su svojim znanjem i kapitalom bili od koristi Republici, pokazujući time smisao za svrhovitost.

KLJUČNE RIJEČI: Dubrovačka Republika, stranci, propisi, etnički kriterij, vjerski kriterij

SADRŽAJ

1. UVOD.....	3
2. POVIJEST DUBROVAČKE REPUBLIKE.....	4
3. PROBLEMI STRANACA U LITERATURI.....	7
3.1. SREDNJOVJEKOVI TERMINI ZA STRANCA	7
3.2. STRANCI U STRANOJ HISTORIOGRAFIJI.....	8
3.3. STRANCI U HRVATSKOJ HISTORIOGRAFIJI.....	9
4. PRAVNI POLOŽAJ STRANACA	10
5. DUBROVAČKO SHVAĆANJE STRANACA.....	14
6. STRANCI DRUGIH NARODNOSTI.....	16
6.1. DALMATINSKI GRADOVI.....	16
6.2. STRANCI IZ TALIJANSKIH GRADOVA.....	17
6.3. DOŠLJACI IZ ZALEĐA DUBROVNIKA.....	18
6.4. ŠPANJOLCI	19
6.5. NIJEMCI.....	22
6.6. ROMI	26
7. STRANCI DRUGIH VJEROISPOVJESTI.....	30
7.1. DUBROVNIK KAO BRANITELJ KRŠĆANSTVA.....	30
7.2. TURCI OSMANLIJE.....	31
7.3. PRAVOSLAVNI DOŠLJACI.....	33
7.4. BOSANSKI PATERENI.....	34
7.5. ŽIDOVI.....	36
7.5.1. DOLAZAK U DUBROVNIK.....	36
7.5.2. ODNOS DUBROVČANA PREMA ŽIDOVIMA.....	38
7.5.3. ŽIDOVSKA EKONOMIJA.....	40
8. ZAKLJUČAK.....	42
9. LITERATURA.....	43

1. Uvod

Zadatak ovog rada je pobliže upoznavanje s položajem stranaca u Dubrovačkoj Republici za vrijeme humanizma i renesanse koje je u Dubrovniku obilježeno kao razdoblje blagostanja i koje je potrajalo tri stoljeća, odnosno od 14. do 16. stoljeća. Na početku rada upoznat ćemo se s kratkom povijesti Dubrovačke Republike te strukturom vlasti i gospodarstvom koje je bitno utjecalo i na dolazak stranaca u Dubrovnik jer su mnogi dolazili upravo u potrazi za boljim životom i poslom. Zatim će biti govora o problemu stranaca u historiografiji, točnije o nazivima stranaca kroz srednjovjekovlje, kroz stranu historiografiju, ali i kroz hrvatsku historiografiju. Dubrovčani su imali posebne nazive za strance, poput *forensis*, i za stanovnike Dubrovnika koji nisu imali status građana, *habitatores*. Krajnji cilj svakog došljaka koji je odlučio ostati u Dubrovniku bilo je stjecanje statusa građanina, odnosno *civesa*. Za govor o položaju stranaca u Dubrovačkoj Republici važno je razumijeti na koji su način sami građani Dubrovnika doživljavali strance te kakav je bio njihov pravni položaj u Dubrovniku, misleći pritom na razne zakone i ograničenja koji su se odnosili na strance, a kao najvažniji dokument za proučavanje pravnog položaja stranaca je *Statut grada Dubrovnika*. Nakon ovih dijelova rada, rad se potom dijeli na dva velika dijela, a to je dio koji govori o strancima raznog etničkog podrijetla i drugi dio koji govori o strancima različite vjeroispovijesti. U prvom dijelu se govori o strancima koji se od Dubrovčana razlikuju po narodnosti, a u ovom radu spominju se stranci iz drugih dalmatinskih i talijanskih gradova kao oni koji su najbolje prihvaćeni u Dubrovniku, stranci iz dubrovačkog zaleđa koji su u Dubrovnik dolazili pred najezdom Turaka, stranci iz Španjolske i Njemačke te Romi. U drugom dijelu rada riječ je o strancima koji su bili različite vjeroispovijesti te su nalazili na otpor Dubrovčana jer je Dubrovačka Republika gorljivo branila katoličanstvo te se s osobitom oprežnošću odnosila prema njima. Među strance druge vjere u ovom radu se spominju Turci kao stranci muslimanske vjeroispovijesti, pravoslavni došljaci i bosanski patereni koji dolaze iz zaleđa te Židovi kao od zajednica koja je imala bolji status u Dubrovniku od ostalih stranaca.

2. Povijest Dubrovačke Republike

U hrvatskoj je povijesti posebno zanimljiv slučaj Dubrovnika na čijem se prostoru nalazila državna tvorevina poznata kao Dubrovačka Republika, nastala na području hrvatskih zemalja na istočnojadranskoj obali južnog Jadrana. Kao država Dubrovačka Republika uspjela je održati svoju neovisnost i suverenost kroz četiri i pol stoljeća te je državni subjekt najdužeg povijesnog trajanja na jugoslavenskom prostoru.¹

Kolijevkom grada Dubrovnika smatra se Epidaurum, današnji grad Cavtat, koji je po imenu najvjerojatnije bio grad grčkog podrijetla, ali se prvi put spominje u izvorima 47. godine prije nove ere za rimskog građanskog rata između Gaja Julija Cezara i Gneja Pompeja kad ga je napao Pompejev izaslanik Marko Oktavije zato što je bio pod nadzorom garizona odanog Cezaru.² Epidaurum je zaostajao po važnosti za Naronom, gradom koji se nalazio nedaleko od njega, gradom na donjem toku Neretve, istaknutim pomorskim i trgovačkim središtem i središtem rimske vojne vlasti. No, čini se kako je Epidaurum bio najvažnija obalna aglomeracija što potvrđuje i činjenica da je bio sjedište biskupije. Nakon seobe naroda i provale Avara i Slavena početkom 7. stoljeća, a djelomično i zbog elementarnih nepogoda Epidaurum je uništen, a žitelji su se preselili dvadesetak kilometara od Epidaura i na poluotoku podno brda nazvanog Sveti Srđ utemeljili Raguzij koji su Slaveni kasnije prozvali Dubrovnik. Njegovo stanovništvo isprva je bilo romanskog podrijetla, a od 12. stoljeća u grad se doseljavaju susjedni Slaveni, Hrvati i Srbi, koji već u 15. stoljeću gradu daju slavenska obilježja.³

Povijest Dubrovačke Republike može se podijeliti na tri razdoblja. Prvo razdoblje je bizantsko razdoblje koje traje do 1205. godine i u tom periodu Dubrovnik je poglavito pod vlašću Bizanta, plaćajući za svoje vinograde i maslinike izvan gradskih zidina knezovima zahumskom i travunjskom po 36 dukata godišnje, ali kraće vrijeme pod vlašću Normana i hrvatskog kralja Tomislava. Drugo razdoblje je razdoblje mletačke prevlasti u kojem Dubrovčani priznaju vlast mletačkog dužda, a traje od 1205. godine pa sve do 1358. godine. Iako je ostala autonomna gradska komuna u Dubrovniku je boravio mletački knez, a ostalo činovništvo su bili domaća vlastela. Za vrijeme mletačke vlasti u Dubrovniku je uređena uprava, prošireno je zemljište te je grad postavio temelje za trgovinu s Istokom. Treće razdoblje započinje 1358. godine nakon što Ludovik I iz dinastije Anžuvina, ugarsko-hrvatski kralj, nakon rata sa Mlečanima *Zadarskim mirom* stavlja pod svoju vlast mletačku Dalmaciju. Dubrovnik je priznao

¹ Bernard Stulli, *Povijest Dubrovačke Republike*, Arhiv Hrvatske, Zagreb, 1989., str. 13.

² Robin Harris, *Povijest Dubrovnika*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 18.

³ Stulli, *Povijest Dubrovačke Republike*, str. 16.

vlast hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika I. Anžuvina čime je prihvatio ugarski grb kao grb Republike, a kralj im je priznao sve atribute državnosti. Odnosi između Dubrovnika i kralja regulirani su *Višegradskim ugovorom* od 27. svibnja 1358. godine.⁴ Kralj ugarsko-hrvatski primao je od Dubrovčana godišnji danak od 500 dukata, a za slučaj rata dužni su ga pomagati na moru jednom galijom, dok se u njihove unutarnje poslove nije miješao.⁵ U političkim poslovima općega državnoga interesa bio je Dubrovnik podređen hrvatsko-dalmatinskomu banu, ali samo prividno, jer zapravo bila sasvim slobodna republika. Kad su Turci sve više osvajali područja Balkanskog poluotoka, Dubrovčani su im se oprezno i vješto približavali sklapajući ugovore s njima i plaćajući im godišnji danak koji je nakon pada Hercegovine 1482. godine narastao na 12 500 dukata. Za uzvrat Dubrovčani su i dalje slobodno trgovali Balkanskim poluotokom. To razdoblje u kojem Republika doživljava svoj vrhunac traje sve do 1808. godine kada je u vrijeme napoleonskih ratova i prodora Francuske na jadransko područje i kad je Napoleonove okupacijske snage službeno ukidaju te se ta odluka i potvrđuje u novim odnosima snaga na Jadranu koje je konačno Bečki kongres 1815. godine.⁶

Dubrovačko društvo činili su vlastela, građani i seljaci. Građani su bili bez političkih prava, a bavili su se trgovinom, obrtom, ribarenjem i brodarstvom, stoga su se radi zaštite interesa udruživali u trgovinske i zanatske bratovštine. Najbrojniji, ali također politički bespravni sloj činili su seljaci, među kojima su se razlikovali zakupnici zemlje, kmetovi te oni koji su obrađivali vlastitu zemlju. Dubrovačka Republika može se odrediti kao aristokratska feudalna centralistička republika.⁷ Narodna skupština bila je skup svih građana grada, dok je Veliko vijeće bilo skup vlastele. Postupnim jačanjem gospodarskih, a time i političkih pozicija Veliko je vijeće na sebe preuzimalo poslove i nadležnosti narodne skupštine.⁸ Veliko je vijeće imalo vrlo značajnu ulogu. Djelovalo kao zakonodavno tijelo i kao središnja institucija državne vlasti. Tijekom 15. stoljeća se njegova uloga postupno sužava na ovlast biranja gradskih magistrata, a težište vlasti seli se na Vijeće umoljenih, koje se naziva i Senatom Dubrovačke Republike.⁹ Vijeće umoljenih ili Senat ustrojeno je po uzoru na istoimeno mletačko tijelo. Vjeruje se da je Senat počeo funkcionirati 1305. godine, najprije s 21 članom, a krajem 15. stoljeća imao je 61

⁴ Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, Europapress holding d.o.o., Zagreb, 2008., str. 138.

⁵ Trpimir Macan, *Povijest hrvatskog naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske-Školska knjiga, Zagreb, 1992., str.105.

⁶ Stulli, *Povijest Dubrovačke Republike*, str. 13.

⁷ Pavao Krmpotić, *Kazneni postupak prema srednjovjekovnom statutarnom pravu Dubrovačke Republike*, Pravnik, Vol. 40, Zagreb, 2006., str. 90.

⁸ Marinko Šišak, *Dubrovački republikanizam i njegovi ideolozi*, Politička misao Vol. 46., Zagreb, 2009., str. 187.

⁹ Damir Grubiša, *Oblici vlasti u renesansi: jedinstvenost dubrovačkog modela*, Politička misao. Vol. 46, Zagreb, 2009., str. 175.

člana. Senatori su u prvo vrijeme birani na jednu godinu s nemogućnošću da im se obnovi mandat. Međutim, senatori su zapravo postali najugledniji članovi društva, praktički s mandatom do kraja života, iako je Veliko vijeće zadržalo pravo da ih potvrđuje svake godine kako bi se mogla obavljati efikasna kontrola njihova rada i eventualno kažnjavati greške u njihovu djelovanju. Senat je bio stvarni nosilac vlasti, odlučujući o ključnim stvarima unutarnje i vanjske politike, obavljajući upravne i sudske poslove.¹⁰ Malo vijeće je bilo izvršni organ vlasti, najprije Velikog vijeća, a potom Senata. Knez je bio simbolički nosilac vlasti. U početku, do 12. stoljeća zvao se *prior*, kasnije *comes*, a od 1358. godine *rector*. Njegova uloga i mandat s vremenom su se mijenjali, a ovlasti smanjivale, kao i razdoblje u kojem je vladao. U najvećem dijelu postojanja Republike mandat mu je bio mjesec dana.¹¹

Pomorskoj djelatnosti Republika može zahvaliti najveće domete svog gospodarskog prosperiteta, te povoljnog međunarodnog položaja i ugleda. Cjelokupno gospodarstvo Dubrovačke Republike, od njenih samih početaka se vezalo se uz more, stoga je temelj gospodarstva činilo pomorstvo i posrednička trgovina, ali i obrt i veleobrt, a trgovački kapital je dominirao dubrovačkim gospodarstvom. Trgovalo se poljodjelskim, rudarskim i stočarskim proizvodima, manufakturnom robom, solju i sl. Do kraja 12. stoljeća Dubrovnik je sklopio ugovore s mnogim hrvatskim i talijanskim jadranskim gradovima, te sa svojim kopnenim susjedima, Bosnom i Srbijom, osiguravši tako status glavnoga trgovačkoga tržišta za ove balkanske zemlje. Položaj Dubrovnika između istoka i zapada na "vratima Jadrana", te umijeće, znanje i rad njegovih stanovnika i vlasti, koji su se od nastanka grada opredijelili za gospodarski razvoj grana vezanih uz more, poput brodogradnje, pomorsko - tranzitne trgovine, pomorstva i gradskih zanata, dovode do reguliranja trgovačko-pomorske i obrtne djelatnosti, te kodifikacije ranijeg običajnog prava, već u Statutu grada Dubrovnika iz 1272. godine.¹²

¹⁰ Šišak, *Dubrovački republikanizam i njegovi ideolozi*, str. 187.

¹¹ *Isto*, str. 188.

¹² Dragan Roller, *Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovnika od XII.-XV. stoljeća*, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knjiga 5, Zagreb, 1955., str. 5.

3. Problem stranaca u literaturi

3.1. Srednjovjekovni termini za stranca

Prema današnjim pojmovima stranac je stanovnik druge zemlje, osoba koja boravi na području zemlje čije državljanstvo ne posjeduje.¹³ Srednjovjekovni termini koji su se koristili za označavanje stranaca su *forensis* i *extraneus*. Riječ *forensis* je derivacija nastala oko 13. stoljeća iz latinskog priloga *foris* koji znači „izvan“, „van“. Toj riječi je prethodio pridjev *forencius*, opet sa značenjem „izvan“, kao i prilog *forensiter* koji se prevodi kao „s drugim pogledom“. Isto tako, pojam *extraneo* je derivacija iz latinskog priloga *extraneus* što znači „izvan“, „koji nije iz obitelji“, te pojma *extranee* koji bi označavao pojmove „na čudan način“, „nedoličan“. On se pojavljuje u 13. stoljeću iz čega je nastao pojam *straniero*, a u starofrancuskom jeziku se u 14. stoljeću pojavljuje pojam *estranger* što bi značilo „čudan“. Što se tiče etimološkog podrijetla riječi *marginalac*, ovaj pojam potječe iz pridjeva *marginale* kao derivacija iz *marginē* koja u 14. stoljeću označava „rub“, „krajnji dio nečega“, točnije iz latinskog *margo* što znači „na rubu“ i „granica“.¹⁴

Upravo zbog drugačijeg podrijetla i brojnih čimbenika došljak se razlikuje od lokalnog stanovništva. U praksi, stranac je osoba koja dolazi u grad samo na kraće vrijeme, do završetka posla, nemajući nikakvih obveza prema gradu u kojem se nalazi. Upravo ovi kriteriji, dužina boravka i opseg obveza prema gradu, razlikuje stranca od domaćeg stanovništva te strance ubraja u marginalne skupine koje čine sastavni dio svakog stanovništva nekog grada, komune ili općine.¹⁵

¹³Hrvatski jezični portal, Dostupno na: <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search>

¹⁴Sabine Florence Fabijanec, *Jesu li stranci marginalci? Razmatranje položaja stranaca u srednjovjekovnom društvu*, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, Biblioteka *Dies Historiae*, Zagreb, 2004., str 107.

¹⁵Tomislav Raukar, *Cives, habitatores, forenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima*, Historijski zbornik, sv. 33-34, Zagreb 1976., str. 141.

3.2. Stranci u stranoj historiografiji

U stranoj literaturi obratilo se pažnju na marginalne skupine u srednjovjekovnim društvima, koji su do sada bili isključivo sociološka kategorija ne samo u srednjovjekovnim nego u društvima općenito, pa su navedeni kriteriji njihova isključivanja, gdje se pojmu marginalizacije postavljaju kao granice pojmovi isključivanja i uključivanja. Postoje dvije klasifikacije marginalnih skupina.¹⁶

Prva klasifikacija obuhvaća četiri skupine marginalaca. Prva skupina obuhvaća *isključene* ili određene za isključenje. Među njima su lopovi i prognanici, grešnice, stranci, prostitutke, samoubojice i heretici. Drugu skupinu čine *prezreni*, a pod ovim pojmom se podrazumjevaju nosioci nečasnih zanimanja poput plaćenika, koljača stoke, onda bolesnici, nemoćne osobe, siromasi, žene i djeca te izvanbračna djeca i starci. Treća skupina su *pravi marginalci* među njima su deklasirani, umobolne osobe, prosjaci i lihvari, dok četvrtu skupinu čine *imaginarni marginalci* poput monstruma i fantastičnih bića. Prema prvoj klasifikaciji vidljivo je da se stranci ubrajaju u prvu skupinu isključenih ili određenih za isključivanje vjerojatno zbog stranog podrijetla, uz lopove, grešnice i prognanike, manje popularne skupine u društvu.¹⁷

Druga klasifikacija kao osnovni kriterij marginalizacije uzima društveni strah stoga dijeli marginalce prema sljedećim kriterijima: a) religija-krivovjerci; b) bolest i tijelo- nemoćni, bolesni, gubavci i prostitutke; c) identitet- stranci i Židovi; d) protuprirodnost-homoseksualci, monstri; e) fizička i socijalna stabilnost- skitnice, osobe bez zaposlenja i stalnog mjesta boravka, deklasirani; f) rad-prosjaci i nečista zanimanja poput koljača i plaćenika, lihvara, pralja i kuhara. Iz ove klasifikacije je jasno da se strance marginalizira zbog nepoznatog identiteta, a ubraja se u skupinu s Židovima koji su bili jedna od najbrojnijih marginalnih skupina u srednjem vijeku.¹⁸

¹⁶ Damir Karbić, *Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća*, Historijski zbornik 1, god 54., Zagreb, 1991., str. 50.

¹⁷ *Isto*, str. 60.

¹⁸ *Isto*, str. 69.

3.3. Stranci u hrvatskoj historiografiji

U hrvatskoj historijografiji problem stranaca povezuje se s problematikom marginalnih skupina kao i u stranog historiografiji. Marginalizirane osobe dijele se na siromahe, kronične bolesnike, heretike, političke krivce koji podrazumjevaju izdajnike, nevjernike i izgnanike, kriminalce među kojima se ističu krivotvoritelji, lopovi, razbojnici i gusari. Posebno je opisana i klasifikacija za strance u Dubrovniku gdje nazivlje izvora svjedoči o razlikovanju grupa stranaca. Naziv *civis Ragusei* ili *Raguseus* označava punopravnog građanina Dubrovnika, a pojam *incola* označava stanovnika Dubrovnika koji ima prebivalište na području općine. Pojam *habitor* označava došljaka koji također ima stalno prebivalište na području Dubrovnika, a *peregrinus* hodočasnike koji negdje imaju svoje prebivalište. Pojmovi *forensis*, *foresterius*, *extraneus* su općeniti nazivi za stranca, a pojmovi *alienigena* i *advena* označavaju osobu stranog podrijetla, odnosno došljaka. Čitav život grada odvija se u analizi i usporedbi naziva *forensis-habitor-civis*. Ti nazivi, kao određene pravne kategorije i razlike odražavaju etnički, politički i ekonomski odnos grada prema vanjskom svijetu stoga se prema statutarnom pravu definira da je stranac „svaka osoba rođena izvan područja grada i njegova distrikta i koja nije podvrgnuta komunalnoj jurisdikciji“.¹⁹ Stranaca kao posebnu pravnu kategoriju i posebnu skupinu stanovništva, suprostavlja se cjelini domaćeg stanovništva, *terrigene*. Svaki stranac da bi postao građaninom neke komune mora proći spomenuti niz *forensis-habitor-civis*. Najprije je stranac došljak, a onda se naseljava na područje grada čime postaje *habitor*, odnosno stanovnik grada, gdje taj položaj predstavlja prijelaznu fazu prema stjecanju građanstva tj postanak građanina, *civesa*.²⁰ Ključan pojam pripadnosti i integriranosti pojedinca u gradsku zajednicu jest pravo građanstva, latiniski *civilitas*. U Dalmaciji definicija građanstva nije bila ni etnička ni državna, ali su postojale razlike između punopravnih građana, stanovnika grada, stanovnika okolice te stranaca. Pojam građanstva definira odnose prema onima koji nisu građani, ali i poziciju grada prema okviru širih pripadnosti.²¹

¹⁹ Tomislav Raukar, *Cives, habitatores, forenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima*, str. 140.

²⁰ *Isto*, str. 141.

²¹ Zdenka Janeković-Römer, *Građani, stanovnici, podanici, stranci, inovjerci u srednjovjekovnom Dubrovniku* u: *Raukarov zbornik*, FF pres, Zagreb, str. 317.

4. Pravni položaj stranaca

Nepovjerenje prema strancima s jedne strane i želja da se ono prevlada zbog gospodarske i druge suradnje s njima urodili su u Dubrovniku raznim propisima o njihovom pravnom položaju i odredbama kojih se moraju pridržavati.²²

Najvažniji dokument Dubrovačke Republike bio je njezin statut. Statuti se „kao pravna pravila što ih je izdavala jedna autonomna oblast u vlastitom djelokrugu za svoj teritorij i svoje članove“ prvenstveno nalaze u općinama na jadranskoj obali i na otocima gdje su se od 13. stoljeća brojni gradski propisi općenitog karaktera objedinjavali u posebne zbornike propisa nazvane kapitulari ili statuti.²³ Ti su zbornici određivali ustrojstvo vlasti, regulirali postojeće društvene odnose te sadržavali cijeli niz propisa sa svih područja društvenog, gospodarskog i kulturnog života. Dalmatinski su gradovi u statutima po uzoru na talijanske gradove uređivali javnopravne odnose misleći pri tome na organizaciju vlasti, utvrđivanje kaznenih djela, uređivanje sudskog postupka te privatnopravne odnose, posvećene osobnom, stvarnom, obiteljskom, obveznom i nasljednom pravu.²⁴ Dubrovački statut, *Liber statutorum*, iz 1272. godine čiji nam se tekst sačuvao do današnjih dana najstariji je sačuvani dubrovački zbornik, po starosti je odmah iza Korčulanskog statuta iz 1265. godine. Sastavio ga je tada pravnik Marko Justiniani nakon borbe domaće vlastele s protiv Mlečana.²⁵ Statut ima ukupno 487 „glava“ raspoređenih u osam knjiga po tadašnjim mjerilima.²⁶ Prva knjiga sadrži odredbe o državnim organima vlasti, utvrđuje prava i dužnosti činovnika, te uređuje pravni položaj Crkve. Druga knjiga navodi tekstove zakletvi koje su polagali državni činovnici prije preuzimanja dužnosti. Propisi o organizaciji i nadležnosti sudova i sudskom postupku navode se u trećoj knjizi, dok se četvrta knjiga bavi nasljednim, bračnim i obiteljskim pravom. U petoj knjizi reguliraju se agrarni odnosi, pitanja u vezi s nekretninama i javnim dužnostima. Šesta knjiga određuje kaznena djela i kazne za njih, a kao posebnu zadaću navodi suzbijanje gusarstva i krijumčarenja. Pomorskom pravu i plovidbi posvećena je sedma knjiga, a osma knjiga sadrži nove propise i nadopune starih, posebno one o sudskom postupku.²⁷ Odredbe o strancima spominju se u svih osam knjiga, iako je za ovaj rad najznačajnija treća knjiga koja sadrži propise o organizaciji sudova i sudskom

²² *Statut grada Dubrovnika 1272.*, Hrvatski arhiv Dubrovnik, Dubrovnik, 1990., str. 24.

²³ Ante Birin, *Pravni položaj stranaca u statutima dalmatinskih komuna*, Zbornik Odsjeka za povijesne i društvene znanosti HAZU, Vol. 20, Zagreb, 2003., str. 59.

²⁴ Krmptić, *Kazneni postupak prema srednjovjekovnom statutarnom pravu Dubrovačke Republike*, str. 88.

²⁵ *Isto*, str. 91.

²⁶ *Statut grada Dubrovnika 1272.*, str. 17.

²⁷ Krmptić, *Kazneni postupak prema srednjovjekovnom statutarnom pravu Dubrovačke Republike*, str. 91.

postupku. Ovaj dio statuta posebno regulira rješavanje sporova između Dubrovčana i stranaca te rješavanje sporova sa susjedima, odnosno zemljama u zaleđu.²⁸

Od svih stranaca u statutarnim odredbama najčešće se spominju strani trgovci što je i razumljivo kad se uzme u obzir kako su oživjeli trgovački odnosi iz 12. i 13. stoljeća raznim trgovačkim ugovorima. Glavno obilježje tih ugovora bilo je jamstvo kako će teret i sigurnost građana i stranaca biti zajamčena. U najstarijem takvom ugovoru između Dubrovnika i talijanskog grada Molfete iz oko 1148. godine utvrđena je uzajamna ljubav i najbliže srodstvo iz međusobno oslobađanje carina te je određeno kako građani Dubrovnika u Molfeti neće plaćati danak niti lučku pristojbu, a isto tako se odnosi na građane Molfete kad dođu u Dubrovnik. Odredbama o trgovanju žitom i solju određuje se kako u Dubrovniku ni jedan Dubrovčanin ili stranac nije smio bez kneževa dopuštenja prodavati žito, ni na kojem prostoru osim u općinskoj žitnici, a što se tiče soli također bez kneževa pristanka niti jedan Dubrovčanin ili stranac nije smio iskrcavati niti prodavati sol osim u prostorijama dubrovačke općine.²⁹

U sudskim sporovima sa strancima važna je bila uloga *stanka*, kao suda za rješavanje sporova između Dubrovčana i stranaca. U interesu očuvanja razvijene trgovine, dobri odnosi sa strancima bili su iznimno važni za Dubrovčane, pa su stranci u kaznenom postupku pred dubrovačkim kaznenim sudom imali jednaka prava kao i dubrovački građani. Stanak je predstavljao zbor izabranih sudaca koji je rješavao civilne i kaznene sporove između Dubrovčana i stranaca.³⁰ Vrijeme i mjesto održavanja stanka bilo je određeno dogovorom obje strane, a najčešće je to bilo mjesto na pograničnom području. Svaka bi strana izabrala jednak broj sudaca koji su činili zbor, a prije suđenja su se morali zakleti na Evanđelje da će suditi pošteno i prema starim običajima. Ukoliko spor na stanku nije riješen zakazao bi se novi, a ukoliko se jedna strana na stanku ne pojavi gubila bi sva prava.³¹ U Dubrovniku je bila odredba po kojoj je građanin Dubrovnika tužen od strane stranca morao odgovarati tom strancu u roku od tri dana. Pa se tako u „27. glavi“ navodi kako pozvani na sud ne smiju napustiti grad.

„ Ako neki tuđinac, izuzevši Slavene sa slavenskih strana, pozove Dubrovčanina na sud, dopuštamo da taj Dubrovčanin smije dobiti sudski odgodu samo od tri dana i ne više; po njihovu isteku taj Dubrovčanin neka svakako bude obvezan odgovarati spomenutom tuđincu. I taj Dubrovčanin dok traje rok od tri dana ne smije izlaziti iz grada Dubrovnika, pa čak ni ako bi se spremao na kakvo putovanje. „³²

²⁸ Statut grada Dubrovnika 1272., str. 18.

²⁹ Birin, *Pravni položaj stranaca u statutima dalmatinskih komuna*, str. 68.

³⁰ Krmpotić, *Kazneni postupak prema srednjovjekovnom statutarnom pravu Dubrovačke Republike*, str. 92.

³¹ Isto, str. 93.

³² Statut grada Dubrovnika 1272., str. 24.

Isto tako iz zakletvi kneževa pomoćnika i sudaca Malog vijeća može se primjetiti kada se održavali stanci za strance. Pa se navodi u zakletvama kako su „imali nedjeljom suditi samo onima s otoka i sela na kopnu te strancima“³³. Isto tako u statutu se navode i protokoli što učiniti u slučaju sporova između Dubrovčanina i dalmatinskih gradova poput Zadra i Šibenika. Pa tako u slučaju spora sa stanovnicima Zadra, prema starinskom pravu Dubrovčani moraju ići svoje pravo tražiti u Zadar, a Zadranici svoje pravo moraju doći tražiti u Dubrovnik. U slučaju da izbiju nesuglasice između grada Dubrovnika i Općine grada Zadra zbog kojeg je zatražen zajednički stanak, po starinskom običaju svaka je strana dužna pojaviti se kod Svete Marije Hvarske, na otoku Hvaru, kako bi se dogovorili o stanku i opravdali se sucima jedne i druge strane. Ukoliko jedna strana pristigne na dogovoreno mjesto prije druge strane, dužna ju je čekati osam dana. Ukoliko jedna od strana ne pristigne na dogovoreno mjesto u roku od osam dana za nju je parnica izgubljena. U statutu se slična odredba navodi i za sporove sa Šibenikom. No mjesto dogovora sukobljenih strana je Prevlaka Stonska. U statutu se navodi i odredba da stranci ne smije nositi oružje, a u slučaju nošenja moraju platiti novčanu kaznu.

„ Ako napadačko oružje bude nosio stranac koji boravi u Dubrovniku, ali tu nema prebivalište, neka za kaznu plati jedan perper no neka to bude stvar slobodne prosudbe gospodina kneza.“³⁴

U statutu se nalazi i odredba u slučaju fizičkog obračuna između Dubrovčana i stranaca. U slučaju da Dubrovčanin istuče stranca i obratno, novčana kazna koja bude određena za počinitelja ne ide žrtvi nego gradu Dubrovniku. Zaštita vlastitih interesa vidi se u odredbi koja navodi kako Dubrovčanin ne smije unajmiti strani brod, a ukoliko ga unajmi sljedi mu kazna globe dvostruko veće nego najam broda, a novac će pripasti gradu. Dubrovčanin ipak smije unajmiti mletački brod. Iz ove odredbe jasan je utjecaj Mlečana na Dubrovnik jer je i za vrijeme donošenja statuta Dubrovnik bio pod mletačkom vlašću. U Dubrovniku je stranac koji je boravio određeno vrijeme u gradu i dobio u posjed kakav imetak nekog Dubrovčanina, prije izlaska iz grada sam morao doći knezu i njegovim činovnicima položiti račun.³⁵

Iako se u statutarnim odredbama drugih dalmatinskih gradova poput Splita, Zadra i Korčule može vidjeti kako prilikom svjedočanstva strančev iskaz nije vrijedio, izuzetak je bila dubrovačka statutarna odredba koja je navodila da u slučaju oporuka nastalih izvan Dubrovnika priznavala se vjerodostojnost strančeva svjedočanstva ne samo u slučaju ako je jedan svjedok bio Dubrovčanin, a drugi stranac, nego čak i u slučaju da su oba svjedoka bili stranci. Njihovo svjedočanstvo se prihvaćalo kao da su ga dali sami Dubrovčani.

³³ *Statut grada Dubrovnika: sastavljen godine 1272*, Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik, 2002., str. 15.

³⁴ *Isto*, str. 339.

³⁵ Birin, *Pravni položaj stranaca u statutima dalmatinskih komuna*, str. 79.

Kod svjedočenja na sudu prije davanja iskaza i ispitivanja, svjedoci su bili dužni dati prisegu, pri čemu su katolici prisezali na Sveto pismo, Židovi na obredne predmete, a muslimani na islamsku vjeru.³⁶

³⁶ Krmpotić, *Kazneni postupak prema srednjovjekovnom statutarnom pravu Dubrovačke Republike*, str. 96.

5. Dubrovačko shvaćanje stranaca

Dubrovačko pravo građanstva u velikoj se mjeri očitovalo kroz odnos s drugima, s onima koji su djelomično sudjelovali u gradskom društvu, onima koji su se nalazili na rubu tog društva i onima koji su iz njega zbog različitih razloga bili isključeni. Kontrast između isključenosti i uključenosti, karakterističan za mediteranske gradove, obilježio je i povijest Dubrovnika. Stranci su mogu biti postpuno uključeni ili djelomično uklopljeni u dubrovačko društvo, ali su prije toga morali proći provjeru i pružiti jamstva svoje odanosti. Dubrovačko društvo, koje je i u drugim situacijama pokazivalo smisao za svrhovitost, prilazilo je tako i tom problemu. U Dubrovniku su se primjenjivali različiti kriteriji prema kulturnim, vjerskim, etničkim ili strukovnim grupama, ali i prema pojedincima, ovisno o njihovom društvenom statusu, podrijetlu i ponašanju. Neprihvatanje stranaca i povremeni progoni kako i prihvaćanje stranaca, bili su uvjetovani ponajviše interesom dubrovačke općine, a ne iracionanim motivima.³⁷ Odnos prema strancima bio je stupnjevan, od potpunog prihvaćanja do odbacivanja, ovisno o tome koliko su oni bili bliski ili tuđi dubrovačkom puku i kakav je bio njihov stav prema zajednici u koju bi dolazili. Uvijek su radije prihvaćani oni koji su prema spomenutim kriterijima bili bliskiji građanima Dubrovnika, pogotovo ako su mogli biti od koristi svojom stručnošću ili kapitalom. Na vrhu ljestvice su oni koji su bili u toj mjeri prihvaćeni da su dobili status dubrovačkih građana. Slijede stanovnici Dubrovnika stranog podrijetla koji nisu imali pravo građanstva, *habitatores*.³⁸ U toj se grupi izdvajaju službenici dubrovačke općine, trgovci i obrtnici. Stanovnici okolice grada, dakle općinskog teritorija, nazivani najčešće *subditi* ili *contadini*, rijeđe *districtuales*, spuštali su se u grad u potrazi za hranom i smještajem ulaze u istu kategoriju, ali je njihov društveni ugled niži iako su uživali pravnu zaštitu i neke povlastice. Prolaznici koji su kratko boravili u gradu nisu ni mogli biti prihvaćeni kao članovi zajednice, ali njihove osnovne potrebe su bile osigurane. Najmanje su bili prihvaćeni pripadnici drugih vjera i robovi. Stanovnici Dubrovnika, *habitatores*, bili su uklopljeni u gradsko društvo i imali su obveze kao stanovnici grada, ali su imali i više prava i privilegija od stranaca-putnika.³⁹ Stanovnici su mogli steći građanstvo ako su u gradu boravili određeno vrijeme i bili mu korisni svojim znanjima, sposobnostima i materijalnim dobrima i, uz obvezu da u grad dosele s obitelji, kupe nekretnine, obnašaju sve obveze i terete građana i da se više nikad ne odsele. Molba za statusom građanina podnosila se Malom vijeću.

³⁷ Zdenka Janeković-Römer, *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: između prihvaćenosti i odbačenosti*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 26, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb 1993., str. 27.

³⁸ *Isto*, str. 27.

³⁹ Janeković-Roemer, *Građani, stanovnici, podanici, stranci, inovjerci u srednjovjekovnom Dubrovniku*, str. 321.

Sačuvane molbe i riješenja pokazuju da su neki stanovnici Dubrovnika čekali odgovor i više od dvije godine. Po pozitivnom rješenju Malog vijeća postajali su građanima i zaklinjali se na vjernost gradu i knezu, na poštivanje dubrovačkih zakona, plaćanje svih davanja, čuvanje dobara Republike i zaštitu dubrovačkih trgovaca. Izdavala im se *littera civilitatis*, potvrda o ovjerenom gradskim pečatom. Vlasti su nadzirali novopečane građane, te su kažnjavali one koji nisu ispunili zadane uvjete novčanom kaznom, gubitkom imovine u Dubrovniku, te u krajnjem slučaju gubitkom građanstva.⁴⁰

Prema pojedincima koji su se smatrali prihvatljivim došljacima, primjenjivao se i strukovni kriterij. Dubrovačko područje trebalo je različite profile obrtnika, trgovaca i raznih službenika pa ih je rado primala, čak i pozivala da dođu u grad. Mnogi su dolazili sa cijelom obitelji ili zasnivali obitelji u Dubrovniku, stjecali imovinu i provodili duže vrijeme u gradu, neki čak i cijeli životni vijek, smatrajući ga drugom domovinom. Dubrovnik je nakon 1358. godine prerastao u vrlo dobro organiziranu državu kojoj su se stranci vrlo brzo prilagođavali i stjecali osjećaj pripadnosti. Uklapanje u zajednicu nije nužno značilo potpunu asimilaciju. Kod nekih se ljudi javljala pojava dvostrukog identiteta, pripadnost novoj i staroj domovini.⁴¹

Odnos prema putnicima koji su samo bili u prolazu, razlikovao se od odnosa prema onima koji su dolazili živjeti i raditi u gradu. Uz nužne mjere sigurnosti, osnovna briga i pažnja nije izostajala, pogotovo prema hodočasnicima. Filip de Diversis navodi kako niti jedan plemeniti gost Dubrovnika ili poslanik nije otišao iz grada bez skupocjenog dara. Dubrovačka vlada se pobrinula i za smještaj putnika. Polovicom 15. stoljeća podignuto je prenoćište unutar kompleksa Sponze, a 1590. godine i lazaret za strane trgovce. U drugoj polovici 14. stoljeća i privatnici su davali smještaj strancima, pogotovo onim uglednijim. No, uz primjere gostoljubivosti postoje i suprotni slučajevi. Među prolaznicima je bilo onih koji se nisu prilagođavali pravilima gradskog života te je bilo i stranaca koji su bili skloni nasilju i dolazili u sukob s gradskim stanovništvom. Dolazilo je do rivalstva, verbalnih i fizičkih sukoba, koji su katkada imali i tragične posljedice. Upravo zbog toga su donešene posebne zabrane nošenja oružja i kretanja gradom noću koje se odnose na strance koji privremeno borave u Dubrovniku.⁴²

⁴⁰ Janeković-Romer, *Građani, stanovnici, podanici, stranci, inovjerci u srednjovjekovnom Dubrovniku*, str. 322.

⁴¹ Janeković-Römer, *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: između prihvaćenosti i odbačenosti*, str. 31.

⁴² *Isto*, str. 31.

6. Stranci drugih narodnosti

U vrijeme humanizma i renesanse Dubrovačka Republika je kao jedna republika u usponu bila osobito primamljiva strancima, ne samo zbog dobrog geografskog položaja koji je predstavljao poveznicu između mediteranskog svijeta i balkanskih zemalja, nego i zbog cvjetanja trgovine i obrta koji su donosili zaradu. Stoga su iz različitih zemalja dolazili stranci u Dubrovnik, no u ovom radu se osvrćemo na dolazak stranaca iz dalmatinskih i talijanskih gradova, dubrovačkog zaleđa, Španjolske, Njemačke te na Rome.

6.1 Dalmatinski gradovi

Iako je pripadnost Dubrovniku bila na prvom mjestu, Dubrovčani su se uklapali u teritorijalno-politički, etnički i kulturni pojam Dalmacije stoga su dalmatinski gradovi imali poseban položaj u Dubrovniku.⁴³ Više puta su Dubrovčani pokušavali osnovati savez gradova zbog zajedničke obrane. Međusobno su se oslobađali lučkih i drugih pristojbi i surađivali na području trgovine, brodogradnje i graditeljstva. Mnogi Dalmatinci su dolazili u Dubrovnik zbog zarade. Spominju se kao trgovci, prokurator, svjedoci, sluge, obrtnici, umjetnici, mornari, redovnici, svećenici, brijači, vojnici, radnici u solanama ili u proizvodnji sukna. Dalmatinski trgovci često su i ulazili u zajedničke poslove s dubrovačkim trgovcima.⁴⁴ Često su se sklapale i ženidbene veze između Dubrovčana i Dalmatinaca, osobito među pučanima, ali bilo je i plemićkih svadbi. Naime, dubrovački plemići su se izvan svog kruga ženili jedino pripadnicima dalmatinskog plemstva, ponekad i plemstvom iz Venecije. Dubrovnik je održavao sa svim dalmatinskim gradovima dobre odnose, osim s Kotorom jer su se našli na suprotavljenim stranama početkom 15. stoljeća jer je Dubrovnik ostao pod zaštitom ugarsko-hrvatskog kralja, a Kotor je priznavao prvo sprskog, a potom bosanskog kralja. To suparništvo dovođilo je do ratovanja, zabrane ženidbe stanovnika Dubrovnika sa stanovnicima Kotora, zabrane komunikacije s obitelji i suradnicima u drugom gradu. Po dodjeljivanju dubrovačkog građanstva Kotoranima, Kotorani su se morali zakuniti da će zauvijek napustiti Kotor i uvijek stanovati u Dubrovniku. Sporove su nastojali riješiti sami, bez posredovanja Venecije, nastojeći izbjeći represalije i međusobne obračune pojedinih građana koji su ugrožavali sigurnost komunikacija.⁴⁵ Stanovnici ostalih dalmatinskih gradova su mogli zadržati dvostruko građanstvo i vrata

⁴³ Janeković-Roemer, *Građani, stanovnici, podanici, stranci, inovjerci u srednjovjekovnom Dubrovniku*, str. 325.

⁴⁴ Janeković-Römer, *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: između prihvaćenosti i odbačenosti*, str. 29.

⁴⁵ Janeković-Roemer, str. 326.

Dubrovnik su im uvijek bila otvorena. No bez obzira na dobre odnose s Dalmatincima i međusobne slučnosti, zbog karakteristične zatvorenosti srednjovjekovnih komuna Dalmatinci su i dalje u očima Dubrovčana ostali stranci.⁴⁶

6.2. Stranci iz talijanskih gradova

Povlašten položaj u Dubrovniku imali su stanovnici talijanskih gradova, što zbog političkih i društvenih sličnosti, što zbog jakih trgovačkih veza. Pripadnost istom mediteranskom kulturnom krugu činila ih je bliskima građanima Dubrovnik, a ni jezična barijera nije postojala jer su Dubrovčani poznavali talijanski jezik.⁴⁷ Ugovori i statuarne odredbe davale su im veća prava nego ostalim strancima u Dubrovniku. Notarske knjige i zapisnici vijeća odaju njihovu prisutnost, odlaske, dolaske, unajmljivanje kuća, ženidbe, poslove. Među doseljenicima iz Italije bilo je mnogo obrazovanih ljudi koji su unaprijeđivali dubrovačku okolinu. U nekim zvanjima važnima za funkcioniranje gradskog života, školstva, uprave i sudstva, obrazovani Talijani su bili u prednosti. Primjerice, kad su početkom 1465. godine tražili učitelja, vječnici Velikog vijeća složili su se da on „mora biti Talijan, urešen znanjem, vrlinama i manirima“.⁴⁸ Talijanski poduzetnici osnovali su i unosnu manufakturu sukna u 15. stoljeću. Stalnost tih veza očituje se kroz prisutnost konzula, izabranih među trgovcima. Brojčano je najizrazitija prisutnost Mlečana, pogotovo u razdoblju njihove vlasti nad gradom. Suprotni interesi Venecije i Dubrovnik nisu mogli do kraja pokidati njihove veze. Korist od Mlečana bila je značajna, pogotovo u kreditnom poslovanju i trgovačkim društvima, a među njima je bio i veliki broj stručnjaka.⁴⁹

⁴⁶ *Isto*, str. 326.

⁴⁷ Janeković-Roemer, , str. 326.

⁴⁸ *Isto*, str. 326.

⁴⁹ Janeković-Römer, *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: između prihvaćenosti i odbačenosti*, str. 30.

6.3. Došljaci iz zaleđa Dubrovnika

Najveći broj doseljenika u grad Dubrovnik činili su doseljenici sa slavenskog područja. Ljudi iz zaleđa u Dubrovniku su tražili spas od gladi, rata i drugih opasnosti pogotovo kad ta područja osvaja Osmansko Carstvo. Dubrovnik im je uvijek pružao pomoć, osim u situacijama kad bi briga o izbjeglicama mogla ugroziti opstanak vlastitog stanovništva. U grad se prvenstveno dolazilo zbog teških prilika u zaleđu, a manje zbog potrebe za radnom snagom pa je zbog toga dolazilo do problema kad bi mase gladnih ljudi „navalile“ na grad. Manjak hrane prisiljavao je dubrovačku vladu na drastične mjere, poput protjerivanja. Često su se dubrovačka vrata zatvarala i zbog političkih razloga iako su u izuzetnim slučajevima i primali političke bjegunce.⁵⁰

U demografski nepovoljnim prilikama politika prema imigrantima je bila drugačija, ali nikada nije bilo dopušteno stihijsko useljavanje. Dubrovačka vlada nije dozvoljavala da se nekontroliranim povećanjem stanovnika iz zaleđa naruši homogenost dubrovačke države. Naseljavanje Slavena na zemlju u dubrovačkom posjedu, pogotovo novostečenu, bilo je otežano vrlo strogim odredbama i kaznama za prekršitelje. Dobri odnosi sa zaleđem bili su nužan uvjet opstanka za Dubrovnik, no bilo je teško održati ih takvima. Preuzetni feudinci i drugi u nebrojenim su prilikama ugrožavali dubrovački teritorij i pojedince. Pljačkaši su provaljivali na dubrovačko područje ili su napadali dubrovačke karavane. Dubrovčani su pokušavali riješiti probleme na stancima, ali nikada nije postignuto konačno rješenje. Ipak, i Dubrovčanima i stanovnicima zaleđa bilo je u interesu da se veze ne prekidaju, jednima zbog sigurnosti trgovine u Bosni i Srbiji, a drugima zbog tržišta, mogućnosti zapošljavanja i nalaženja utočišta. Dubrovačka privreda koja je bila u stalnom usponu te se osjećala potreba za radnom snagom, za šegrtima, nadničarima, slobodnim ratarima itd. Mladići i djevojke dolazili su iz zaleđa u grad i radili su kao sluge i sluškinje. Njihovo vrijeme službe kretalo se i do 25 godina, a zarada je bila minimalna. Neki od njih su radili samo za hranu i odjeću, a ostali za plaću od 1 do 5 perpera. Uz te mladiće i djevojke dolazili su i dječaci izučiti neki zanat. Svojim položajm se nisu razlikovali od kućne posluge, jer su za vrijeme izučavanja zanata, koje je trajalo i više godina, bili sluge svojih majstora. Vrijeme izučavanja zanata kretalo se od 5 do 8 godina, a zanatlijama je bilo u interesu zadržati dječake što duže kao šegrt jer im nisu davali plaću, a oni su uspjevali relativno brzo svladati zanat. Svaki majstor bio je dužan osigurati šegrtu stan, hranu, odjeću te alat, ali

⁵⁰ Janeković-Römer, *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: između prihvaćenosti i odbačenosti*, str. 28.

korist od šegrta je bila puno veća jer se majstori nisu libili maksimalno iskorištavati svoje šegrte.⁵¹

6.4. Španjolci

Rani dodiri španjolskih pomoraca i trgovaca sa Dubrovčanima ostvareni su gotovo stoljeće prije nego što je, koliko je danas poznato, prvi predstavnik Barcelone katalonsko-aragonskog vladara boravio u gradu pod Srđem. Iz Barcelone je potjecala većina pomoraca i trgovaca čija su imena zabilježena u dubrovačkim izvorima iz 14. stoljeća, ali o njihovim vezama s matičnim gradom u tom ranijem razdoblju nema dokaza. Gotovo bez iznimke oni su u Dubrovnik dolazili sa Sicilije, iz Dubrovnika su se vraćali na otok ili su nastavljali put prema istoku.⁵² Od kraja 14. do početka 16. stoljeća u dubrovačkim knjigama zabilježeno je više od tri stotine imena Španjolaca koji su dolazili u grad Dubrovnik. Unatoč velikom broju dolazaka Španjolaca u grad veličine Dubrovnika, ne može se govoriti o koloniji pomoraca i trgovaca s Pirinejskog poluotoka. Ne samo da ih istovremeno u gradu nije bio velik broj, pa ni u najboljim godina, već su i razlozi njihova dolaska i vrste dodira s domaćim stanovništvom bili posve različiti. Bilo je među Španjolicima ratnika i najamnika, kraljevih povjerenika i gradskih konzula, ali i trgovaca, pomoraca, zanatlija i liječnika. Jedni su u gradu provodili dobar dio života, uklopivši se bez većih teškoća u novu sredinu. Drugi su boravili kratko, tek toliko da iskrcaju pošiljku vune ili koje druge robe. Jednima su godine protjecale u mirnim poslovnim odnosima s domaćim stanovništvom, drugima je boravak bio kratak i buran, a završavao se nesretno. Iako je dubrovačka, i malobrojna sačuvana građa španjolskog porijekla, svjedoče o želji obje sredine da se olakša boravak putnika s Pirinejskog poluotoka i podvrgne boljem nadzoru, prilike su se u stvarnosti razlikovale. „Ekonomske“ serije Dubrovačkog arhiva prepune su isprava o uzajamnom kreditiranju i osnivanju društava, ali „sudske“ i „političke“ serije otkrivaju tamnije strane odnosa.⁵³ Kad bi bilo potrebno predstaviti Španjolca u Dubrovniku njegov lik bi bio sazdan od mnogobrojnih, često suprotstavljenih osobina. Španjolak je bio plemić i ratnik, u službi srpskog kralja, koji tjednima boravi u gradu izlažući vlasti neugodnostima. Španjolak ili Katalonac je i gusar koji na širokom prostoru od Sicilije do Jadranskog mora, svuda gdje plove dubrovačke lađe, napada trgovce, otima robu i odvodi ljude. Katalonac je pomorac i trgovac koji na svojim putovanjima obilazi Dubrovnik, opskrbljujući ga žitom, solju, vunom, i drugom robom, na svoju

⁵¹ Dušanka Dinić-Knežević, *Migracije stanovništva iz bližeg zaleđa u Dubrovnik u 14. veku*, Jugoslavenski historijski časopis, br.1-2, Beograd, 1974., str. 29.

⁵² Nenad Fejić, *Španci u Dubrovniku u srednjem veku*, Historijski institut, Prosveta, Beograd, 1988., str.10.

⁵³ *Isto*, str. 95.

korist i dobro općine. Katalonac je na kraju i stanovnik Dubrovnika, koji godinama boravi u gradu, stupajući s domaćim stanovništvom u poslovne i rodbinske odnose. Španjolsko ime rijetko se javlja u dubrovačkim izvorima, dok je katalonsko ima znatno češće. Katalonaca je doista najviše s Pirinejskog poluotoka, u prvom redu iz Barcelone. Ponekad su, uz imena Španjolaca, kao jedino obilježje porijekla, u dubrovačkim knjigama zapisani nazivi gradova iz kojih su dolazili: Barcelona, Valencia, Tortoza itd. Bilo je Španjolaca koji su u rasponu od nekoliko desetljeća više puta dolazili u Dubrovnik.⁵⁴

Izvori nisu uvijek izdašni u određivanju poziva Španjolaca u Dubrovniku. Najviše je vlasnika i kapetana brodova, ali se nailazi i na rjeđa zanimanja: rabina, kirurga, nadbiskupovog kapetana, trubača, broskog pisara, vunara, drvodjelje, balestjera ili oklopara. O Španjalcima Dubrovčani nisu imali povoljno mišljenje jer iz dokumenata arhiva doznajemo o napadima „katalonskih“ gusarskih galija na trgovačke brodove. Ali, dok su na moru Dubrovčani redovito bili žrtve nasilja i pljački, u gradu su Španjolci imali više razloga da se žale na postupak svojih domaćina. Često su njihove pošiljke nestajale u luci prilikom carinjenja i po domovima koje su u gradu kupovali ili iznajmljivali, a oni sami bili su izloženi uvredama i nasrtajima neobuzdanih pojedinaca. Od nedoličnog ponašanja i obračuna po dubrovačkim ulicama i domovima, češće su bile krađe u kojima su žrtve bili Španjolci. Kao trgovci, i u manjoj mjeri sudionici u manufakturi sukna u Dubrovniku, oni su raspolagali znatnim imetkom u robi i novcu koji je predstavljao primamljiv plijen za njihove nesavjesne suradnike i slugu. Krađe su bile najčešće u domovima u kojima su Španjolci boravili, ali i u radionicama odakle su odnošeni vuna i sukna u različitim stupnjevima obrade. Žrtve su bili krupni trgovci vunom za koje znamo da su u gradu ostvarivali znatan novčani i robni promet, poput braće Juana i Antonija Brula iz Tortoze, Juana Ecsparzeza iz Zaragoze, ili Juana Gomeza, ali i radnici koji su raspolagali jedino svojim znanjem.⁵⁵

Većina putnika s Pirinejskog poluotoka u dubrovačkim dokumentima spominje se samo jedanput. Obično su to bili trgovci i pomorci koji su u grad dolazili samo kako bi istovarili robu. U razdoblju procvata tkalačke proizvodnje mnogi su se Katalonci trajno naselili u gradu, poslujući samostalno ili kao dio obiteljskih poduzeća iz Tortoze ili Barcelone. Bilo je Španjolaca koji su u rasponu od nekoliko desetljeća dolazili u grad, a u međuvremenu su poslovali u Barceloni, Tortozi, Sirakuzi ili nekom drugom gradu talijanske pokrajine Apulije.

O Španjalcima, svojim suvremenici, Dubrovčani nisu imali povoljno mišljenje. Od svih oblika prijestupničkog ponašanja španjolskih trgovaca i pomoraca, Dubrovčanima je nesumnjivo najteže padalo gusarstvo. Od napada gusara Dubrovčani su se branili organizacijom potjera, kada

⁵⁴ Fejić, *Španci u Dubrovniku u srednjem veku*, str. 95.

⁵⁵ *Isto*, str. 96.

im je bilo poznato njihovo kretanje, diplomatskim misijama u Apuliji i Kataloniji i represalijama protiv Španjolaca stalno naseljenih u gradu. Jedna od mjera predstrožnosti svakako je bila izdavanje dozvola za boravak i bavljenje trgovinom u gradu, u kojima se naglašavalo da neće uživati pomoć i zaštitu pomorci koji su Dubrovčanima nanijeli bilo kakvu štetu. Ponekad su trgovci s Pirenejskog poluotoka pozivani pred kneza i Malo vijeće da bi im se predočila šteta i nevolje koje njihovi zemljaci nanose Dubrovčanima na moru. Napokon, kada bi iscrpjeli druge mogućnosti, stradali bi, po svemu sudeći, nevini pojedinci španjolskog porijekla. Gledano u cjelini, prijestupničko ponašanje Španjolaca u Dubrovniku, usprkos navedenim primjerima, vjerojatno nije bilo zastupljenije nego kod pripadnika drugih zajednica. Koliko god španjolsko ime bilo vezano za gusarstvo i nedjela na moru u 14. i 15. stoljeću, nemamo dokaza da su pomorci i trgovci, stalno ili privremeno nastanjeni u gradu, u njima sudjelovali.⁵⁶

⁵⁶ Fejić, *Španci u Dubrovniku u srednjem veku*, str. 101.

6.5. Nijemci

Nijemci su bili malobrojna grupa među strancima u Dubrovniku koja je u grad dolazila preko balkanskih zemalja u zaleđu i i Italije vođeni željom za boljom zaradom. Naime, Nijemci su u Srbiju dolazili zbog rudarstva pa su kasnije prešli u Ulcinj, a iz njega u Dubrovnik jer je poznato da su Nijemci, koji su dolazili u Srbiju i Bosnu kao rudari ili postajali najamni radnici u srpskoj vojsci, održavali kontakte sa Dubrovčanima, a neki su se u gradu i nastanili. Tako se u dubrovačkim arhivskim knjigama spominje *vitez Palman*, poznati zapovjednik vojske kralja Dušana, kasnije cara. U Dubrovniku se on spominje od tridesetih do šezdesetih godina 14. stoljeća. U gradu se on bavio trgovinom sam ili u društvu s drugima, o čemu svjedoče i podaci iz arhiva.⁵⁷

Nijemci su se u Dubrovniku najviše bavili trgovinom, bili su oružari, svirači, sudjelovali su i u dubrovačkoj najamnoj vojsci te u nizu obrtničkih zanimanja kao obučari, kožari, kovači i zlatari. Sudjelovali su i kao najamni radnici u dubrovačkoj vojsci koja je osnovana poslije oslobađanja mletačke vrhovne vlasti 1358. godine. Najamničku vojsku, *barabante*, sačinjavali su uglavnom Hrvati i Ugari, ali među njima je bilo i Nijemaca. Izvjestan se broj njemačkih ritera našao u Dubrovniku pred sam kraj 14. stoljeća gdje su oni bili sastavni dio vojske preko sto ljudi koja je sudjelovala u borbama vođenim tijekom 1383. godine u južnoj Italiji između hrvatsko-ugarskog kralja Karla Dračkog i francuskog vojvode Luja I. Anžuvina, koji je htio osvojiti cijelu južnu Italiju. Ta je vojska na putu za Veneciju opljačkala i jedan dubrovački brod na Pelješcu te je uhvatila jednog vlastelina s obitelji. Dubrovčani su pokrenuli vojnu ekspediciju koja je uspjela krajem prosinca 1383. godine uhvatiti vojnike i dovesti ih u grad. Siromašnije su pustili, a vlastelu su zadržali više od godinu dana računajući na naknadu štete i otkup za oslobođenje. Budući da se radilo o uglednim osobama zapadne Europe, za njihovo oslobođenje zanimali su se francuski kralj Karlo VI znan i kao *Karlo Ludi*, vojvoda Milana, Mlečani i ugarski kralj pa je dubrovačka vlada raspravljala s njima od siječnja 1384. pa do kraja veljače 1385. godine kad je postignut sporazum. U sačuvanim odlukama dubrovačkog vijeća stalno se raspravljalo o njihovom smještaju, ishrani, kretanju po gradu, dopisivanju s rodbinom i sl. Imenom se spominju samo nekolicina najuglednijih i to tri njemačka viteza: *doimus Colardus Teothonicus*, *dominus Henricus Teothonicus*, *Concius de Riscath Teothonicus*, ali smatra se da ih je među zarobljenim moralo biti još osobito među običnim vojnicima jer su njemački najamnici

⁵⁷ Dušanka Dinić-Knežević, *Nemci u srednjovekovnom Dubrovniku*, Anali Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku, No. 18., Dubrovnik, 1980., str. 92.

u srednjem vijeku bili prisutni na svim značajnim bojištima. Početkom 1385. godine dubrovačka vlada ih je sve oslobodila, ali šteta koju su nanijeli Dubrovčanima i troškove njihova boravka u gradu vlada nije nikako mogla naplatiti pa su 27. studenoga 1389. godine odustali u potpunosti od daljnje potraživanja.⁵⁸

I Nijemci rudari koji su iz Bosne došli u grad Dubrovnik, ostavili su svoj trag o čemu svjedoče zapisi o braći Hansu i Niklu Sasinoviću. Naime, ta su braća 19. ožujka 1365. godine prodali Jakobčetu Ilije obučaru i Pavlušku Kudeljiniću polovinu postojećih i budućih rudarskih jama u Fojnici i Ostružnici, koje su dobili kao baštinu od bosanskog bana zajedno s polovicom kola, životinja i svime ostalim što je bilo potrebno za vađenje srebra i to za 250 libara sredstva. Istovremeno su s njima zaključili i društvo na 4 godine pod uvjetom da polovina dobiti i štete pripada braći Sasinović, a polovina partnerima.⁵⁹ Sasinovići se, a imali su status građana u Dubrovniku, nisu držali ugovora, stoga je dubrovačka vlada poslala braći pismo u rujnu 1368. godine kojim im naređuje da za mjesec dana po prijamu poziva dođu osobno u grad ili pošalju zastupnika jer su se tada nalazili u Ostružnici. Poslovali su s Bosnom gdje su prevozili robu iz Bosne kao sirovinske baze do Dubrovnika pa dalje u Veneciju. U Bosni su bili povezani s određenim krugom ljudi s kojima su poslovali, a poimence su poznati Marko, Madoje, Cvetko i Gojko Parizović, Gojko Čepić, dok su im među dubrovačkim suradnicima bili Savin Pucić, Luka Bunić, Marin Krusić koji su bili Hansovi najbliži poslovni partneri i zastupnici u mnogim poslovima, a pojavljuju se i kao zastupnici u sudskim sporovima. Jedno vrijeme ga je u poslovima zastupala i žena Jeluša. Hans Sasinović je za potrebe dubrovačkog tržišta nabavljao tkanine u Veneciji koje je osim u Dubrovniku prodavao i u Bosni.⁶⁰ Među Nijemcima trgovcima istaknuo se i po tome što je bio u poslovnim odnosima s bosanskim banom, odnosno kraljem Tvrtkom I Kotromanićem, u čije je ime podigao u Dubrovniku stonski dohodak 4. veljače 1376. godine. Svojim radom stekao je značajan imetak koji je uložio u kupnju nekretnina na području Dubrovnika, od osamdesetih godina 14. stoljeća pa nadalje. Za dubrovačke prilike raspolagao je značajnim posjedima jer se u svibnju 1386. godine spominje među onima koji plaćaju *mongoriš*, odnosno dohodak za vinograde u Rijeci dubrovačkoj i Zatonu, a taj je posjed ostavio svojoj udovici Jeluši. Imao je i veće posjede na Pelješcu što potvrđuju mirazi njegovih dviju kćeri Maruše i Katuše, a sinu Pjerku ostavio je posjed u Stonu i svu ostalu imovinu.⁶¹ Također, ostavio je sinu da fratrima u Stonu daje sljedećih 10 godina po 12 vedara vina za dušu svoga oca, brata

⁵⁸ Dinić-Knežević, *Nemci u srednjovekovnom Dubrovniku*, str. 93.

⁵⁹ *Isto*, str. 93.

⁶⁰ *Isto*, str. 94.

⁶¹ Dinić-Knežević, *Nemci u srednjovekovnom Dubrovniku*, str. 95.

Nikla i svoju. I sin Pjerko imao je veliku imovinu čemu svjedoči 1000 dukata koje je ostavio sebi i majci. Kako Pjerko nije imao muških potomaka, ta je obitelj po muškoj liniji nestala.⁶²

Nijemci su u Dubrovniku bili i obrtnici pa se tako dvadesetih godina 14. stoljeća spominje kovač Arrigus Teutonicus koji je garantirao knezu Bartolomeju da će njegov sluga također Arrigus Teutonicus odslužiti ugovoreni rok. Nikola „Teutonicus“ radio je kod kožara Angela te je kožaru zajedno sa još jednim šegrtom ukrao 600 janjećih koža kako bi ih zajedno obradili pa onda gotove proizvode prodali i zaradu podjelili na pola. U dokumentima se spominje i zlatar Nikola Petrović „Teutonicus“, a četrdesetih godina 15. stoljeća u gradu boravi i zlatar Johan iz Basela. Za Johana „Theotonicusa de Moravia“ pretpostavlja se da je bio krojač, a krojač je bio i Peterlinus Jakobov, Nijemac koji je 8. veljače 1399. godine sklopio zanimljiv ugovor s krojačem „Donates de Agione, filius Cole“ prema kojem se obvezuju da će pet godina zajedno stanovati i raditi u svom zanatu pod kaznom 100 perpara za onog koji se ne bude pridržavao ugovora. Općina je angažirala nekoliko Nijemaca oružara, među njima je prvi poznati „Nikolaus Teutonicus, magister a spingardis“ koji se 22. studenog 1351. godine obvezao Malom vijeću napraviti jednu spingardu uz nagradu od 6 groša na dan. Nije završio posao jer je pobjegao iz grada. U službi općine bili su i „bombardierius Johannes, de Vigant de Alemania“ čija je plaća prema ugovoru iznosila 2,5 dukata mjesečno, Hans iz Kölna koji je ostao u Dubrovniku do kraja života, „Cordus de Alemania, magister et gubernator hordogie in Ragusio“, koji je i travnju 1497. godine nećakinji svoje žene Katarine obećao miraz od 100 dukata.⁶³

Nijemaca je bilo i među sviračima jer je poznata odluka Velikog vijeća 29. listopada 1378. godine kojom je odobreno knezu i Malom vijeću uzeti u službu na godinu dana „tres senatores Theotonicus“, koji su se nalazili u gradu, a 9. svibnja 1379. godine Malo vijeće bira Iliju i Janisa „senatores Theotonicici“ na godinu dana uz uobičajenu nagradu. U službi općine bili su i flautist Hans, Petar svirač iz Kölna kao redoviti općinski svirač s konstantnom plaćom od 150 perpera godišnje.

Iako su Nijemci imali svoj udio u svim sferama života na dubrovačkom području, oni ipak predstavljaju zasebnu skupinu među strancima što se ističe osobito po odnosu dubrovačke općine prema njima. Dubrovčani nisu bilo osobito skloni prema Nijemcima jer im nisu dopuštali da sudjeluju u poslovima na višim hijerarhijskim funkcijama, tj. nisu bili liječnici, lijekari, notari i sl. Pokušavali su dobiti neku od funkcija, ali nisu dobili odobrenje dubrovačke općine, ili bi ga dobili, ali bi bilo povučeno. Iako je među njima znalo biti liječnika i lijekara, tako je prvi bio „magistri Rizardus medicus“ kojemu je Veliko vijeće potvrdilo 29. srpnja 1313. godine službu

⁶² Isto, str. 97.

⁶³ Isto, str. 98

na godinu dana uz plaću od 9 libara manje 5 solida. Petar iz Saksonije bio je liječnik sedamdesetih godina 15. stoljeća, a Henrich de Meren radio je kao liječnik privatnik, dok je Konrad iz Njemačke radio kao kirurg. Prethodnoj dvojici nije odobren rad u struci jer „dubrovačka općina nije spremna Nijemcima povjeriti liječenje svojih građana, više su voljeli Talijane.“⁶⁴ Nijemcima su poklanjali manje povjerenja jer su im zbog jezika i zemljopisne udaljenosti bili manje poznati. Nijemaca je u Dubrovniku bilo malo, ali kad je organizirana manifakturna proizvodnja vunenog sukna dvadesetih godina 15. stoljeća, među prvim radnicima su se našli tkalci iz Njemačke, i to iz Kölna. Došli su u Dubrovnik očekujući dobru zaradu jer je proizvodnja bila u začetku, a dubrovačka vlada je nudila povoljne uvjete rada. Nisu mogli otvoriti vlastite radionice jer su bili puno siromašniji od Talijana koji su dolazili pa su se odlučili vezati uz njih.⁶⁵ U Dubrovnik su stizali i njemački putnici ponajviše pobožni ljudi koji su bili na putu Jadranskim morem u *Svetu zemlju* te su u gradu boravili kratko vrijeme. Od njih znamo samo one koji su opisali svoje pobožno putovanje, a među njima je bio Filip Faber koji je 1479. i 1483. godine putovao Svetu zemlju i oba puta je boravio u Dubrovniku i opširno ga opisao.⁶⁶ Nijemaca je u Dubrovniku bilo tokom čitavog razdoblja humanizma i renesanse, ali u manjem broju. Bili su to uglavnom pojedinci koji su dolazili u grad u potrazi za boljom zaradom.

⁶⁴ Janeković-Römer, *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: između prihvaćenosti i odbačenosti*, str. 31.

⁶⁵ Dinić-Knežević, *Nemci u srednjovjekovnom Dubrovniku*, str. 102.

⁶⁶ Milan Rešetar, *Stari Dubrovnik i njemački svijet*; u: *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, Njemačka narodnosna zajednica: Zemaljska udruga podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Zagreb, 1995., str.103.

6.6. Romi

Romi su skupina stranaca koja je dolazila i boravila u Dubrovniku. Smatra se da su dubrovački Romi bili iz Bizanta, Venecijanske Romanije, a moguće i sa jugozapadnog obalnog područja Albanije.⁶⁷ Između 1289. i 1309. godine spominju se Romi u balkanskim i makedonsko - srpskim zemljama. Također, u prvoj polovici 14. stoljeća boravili su u balkanskim zemljama kao starosjedioci te su sklapali brakove s pripadnicima drugih etničkih grupa. Smatrani su ravnopravnim žiteljima balkanskih zemalja, a sudeći po imenu Egipćani, u južne su balkanske zemlje došli iz Egipta, gdje su bili pripadnici koptsko kršćanske crkve. Kao zanatlije i trgovci, useljavali su se u gradska naselja.⁶⁸

Više vijesti o Romima u Dubrovniku nalazi se u 15. stoljeću. Romi iz Dubrovnika mogu se smatrati prvim slojem Roma na području hrvatskih zemalja. Oni su došli već sa formiranim navikama i načinom života koji su stvarani u mjestima gdje su boravili i uklapali su se u sredinu u koju su dolazili shodno svojim sposobnostima i ekonomskim mogućnostima.⁶⁹ Prvi put se spominju 1404. godine kada je 21. srpnja Miho Marrini Kabužić, ser Michael Marini de Chaboga, izjavio da je kao prokurator Vlaha Menčetića primio od Nikole Borislavića, Roma, 4 perpera koje je Nikola dugovao Vlahu. Prema dostupnim dokumentima, zaključuje se da su u gradu tijekom stoljeća bila 26 odrasla Roma, jedna Romkinja, četiri žene Roma, za koje nije bilo sigurno jesu li pripadale istoj etničkoj grupi te dvoje djece iz službenih i neslužbenih bračnih odnosa Roma. Kako ti brojevi ne odgovaraju stvarnom stanju Roma u Dubrovniku, pretpostavlja se da ih je u 15. stoljeću živjelo više od stotinu, računajući da je jedna romska obitelj prosječno brojala 5 članova. U spisima dubrovačkih arhiva Romi se nazivaju kao Egipćani: *Egiptius*, *egiupach*, *jegupach* i kao Romi. Taj se termin javlja u latiniziranom obliku u trima verzijama. Najviše je upotrebljavan naziv *Cinganus* tj. *Zinganus*, a zatim *Cingalus* i *Azinganus*. Ni u jednom sačuvanom dokumentu se ne nazivanju Romima kako su se oni sami nazivali u Bizantu u srednjem vijeku. Osobna imena dubrovačkih Roma 15. stoljeća svjedoče kako se oni nisu razlikovali od dubrovačkog stanovništva, kod kojih su ta imena bila tradicijska ili nošena u Dubrovnik s novim došljacima iz dubrovačkog bližeg i daljeg kopnenog zaleđa. Prezimena dubrovačkih Roma, npr. Dimitrijević, Đurđenović, Hrvatinić, Miladinović, Nikolić, Oliverović itd., tipični su patronimikoni koji još nisu dobili oblik ustaljenih prezimena. Analizom imena i prezimena zaključuje se da su se davala ista imena djeci i da su tamo poticali iz iste

⁶⁷ Đurđica Petrović, *Društveni položaj Cigana u nekim jugoslavenskim zemljama u XV. i XVI. veku*, Jugoslavenski historijski časopis, 1-2, Beograd 1976., str. 45.

⁶⁸ Tatomir Vukanović, *Cigani (Romi) u Jugoslaviji*, Nova Jugoslavija, Vranje, 1983., str.22

⁶⁹ Petrović, *Društveni položaj Cigana u nekim jugoslavenskim zemljama*, str. 47.

društvene sredine pa su se tako lako mogli uklopiti u Dubrovniku. Srednjovjekovni su Romi, kao i njihovi potomci iz kasnijih stoljeća, primali osobna imena sredine u koju su se naselili kako bi se što bolje uklopili. To znači da oni u 15. stoljeću više nisu poznavali svoja autohtona, romska imena. Da bi prihvatili imena neke zajednice, Romi u njoj moraju živjeti najmanje dvije generacije. Ta činjenica navodi na zaključak da su Romi poput Nikole i Hrvatina ili njihovi očevi, te Borislavić(Ijić) i Dimitar, Đurađ i Oliver živjeli u djelovima Dubrovnika u kojima su Romi došli puno prije nego što je to uopće zabilježeno u dubrovačkim arhivskim knjigama, pretpostavlja se iz Raške, Bosne i to u drugoj polovici ili pri samom kraju 14. stoljeća.⁷⁰

Romi u Dubrovniku nisu se ni po čemu razlikovali od drugih stanovnika, osim svojim fizičkim izgledom. Oni nisu smatrani štetnim za sredinu u kojoj su boravili, niti su smetali domaćim ljudima.⁷¹ Naprotiv, izvršavali su svoje obveze i preuzete dužnosti i trudili su se, kao i ostali došljaci drugih narodnosti, da što prije postanu Dubrovčanima, a sredina im to nije branila. Romi su u Dubrovniku bili stalno naseljeni, a prema podacima iz arhivskih knjiga pretpostavlja se da se da su prve romske kuće, kolibe, nalazile u dubrovačkom predgrađu, na Pločama. Godine 1443. spominju se kuće Roma „izvan Vrata Ploča“. Romi ondje nisu živjeli izdvojeno o čemu svjedoči i odluka dubrovačkog kneza da „svi Romi i svi stanovnici Vrata moraju svoje pse stalno držati vezane.“ Romi su se nalazili i u drugom dubrovačkom predgrađu, u Gružu gdje je 1482. godine Radoslav Rom imao jedan vrt, a iste godine označeno je u jednoj žalbi zbog tuče da on i njegova žena Živana tj. Giuana žive u Gružu.⁷²

Svojim zanimanjima i načinom života Romi su se izmješali s dubrovačkim stanovništvom. Oni su, kao i svi odrasli muškarci određene starosne dobi, morali izvršavati propisane obveze, među kojima su bile i vojne dužnosti. Krajem siječnja 1439. godine izvršena je smjena samostrijelaca u tvrđavi u Malom Stonu i tom se prilikom spominje Rom imenom Ribica, koji je ispunio svoj vojni rok. Pojava Roma koji su bili skloni rukovanju samostrijelom dokaz je da su dubrovački Romi morali obavljati vježbe strijeljanja iz samostrijela na streljštima, koje su bile obveza svih punoljetnih muškaraca od 16 do 40 godina života na dubrovačkom području. Oni su u sustavu obrane države popunjavali redove vojnika samostrijelaca u svim tvrđavama Republike. Tako odredba iz 1442. godine o samostrijelcima iz Stona izričito navodi da pri njihovom končnom izboru prethodno treba provjeriti umijeće strijeljanja. Romi kao vojnici Dubrovačke Republike spominju se i u 16. stoljeću. U tom stoljeću postojala je znatna

⁷⁰ ĐurđicaPetrović, *Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku*, Zbornik Filozofskog fakulteta, XIII-1, Beograd 1976, str. 125-130.

⁷¹ Petrović, *Društveni položaj Cigana u nekim jugoslavenskim zemljama u XV. i XVI. veku*, str. 46.

⁷² Petrović, *Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku*, str. 131.

grupa Roma koja je bila naseljena u selu Topolonu u Primorju, a na njezinu čelu se nalazio Radič Radojević.⁷³

Osim u vojsci, Romi su u Dubrovniku radili i kao sluge, bilo muške ili ženske, kod imućnijeg društvenog sloja. Tako se spominje Rajko Rom koji je radio za bogatog trgovca, ali protiv njega je podignuta tužba da je u dogovoru sa Hrvatinom Romom pokrao svog gospodara i pobjegao te je pritom ponio sa sobom stvari u vrijednosti 30 perpera. Navodi se da je ukrao srebrnu žlicu, srebrni lanac, pokrivač, stolnjak, salvete i neke druge manje stvari. Zabilježena je u dokumentima i Olivera Romkinja koja je radila kod Dimitra, kovača čavala i krajem 1447. godine nastao je između njih dvoje spor. Iz presude je poznato da između Olivera i Dimitra nije postojao samo radni odnos, nego i romantična veza iz koje je proizašao sin Lovro. Sud je odlučio da Olivera mora vratiti sina Lovru Dimitru, a Dimitar joj mora isplatiti 5 perpera kao plaću što je radila za njega, tako da ubuduće ne može doći do potraživanja jednog od njih dvoje. Jedno od zanimanja bio je i posao svirača u Dubrovniku, pa su tako među Romima zabilježena tri svirača. Jedan je bio Filip Dimitrović koji je svirao tubu jednu vrstu roga, a druga dvojica su bili Oliver i Miljenko Prodanović koji se spominju kao *lautarii*, tj. svirači flaute.⁷⁴ Također, Filip je bio u službi općine što znači da je pripadao službenim glazbenicima Dubrovačke Republike. Romi su svirali i po dubrovačkim krčmama te na raznim privatnim i javnim svečanostima. Zabilježeno je da su Romi u Dubrovniku i njegovoj okolini bavili i liječenjem. Naime, u pismu konavalskog kneza dubrovačkom knezu spominju se Stjepan Hrvatinić i njegov stric Miladin Dimitrović kako su operirali kilu Radelju Aladinoviću iz Orašca koji je uslijed liječenja umro. U dubrovačkim dokumentima spominje se i Rom Ivan Šainović koji je radio kao gostioničar i točio vino u podrumu koji je pripadao vlastelinu Francescu Zorziju. Najviše zapisa u dubrovačkim arhivskim knjigama spominje se da su Romi, kao i Dubrovčani, bavili trgovinom. Tako se spominju kreditni ugovori koje su Romi sklapali s dubrovačkom vlastelom i pučanima, za koje su obavljali poslove manjeg značaja, srodno dogovorenim sumama zaduženja. Od 26 odraslih Roma koji se spominju u Dubrovniku u 15. stoljeću u trgovačke je poslove bilo uključeno njih osmero. Kako se razvijala trgovačka djelatnost u gradu, tako su se i Romi prilagođavali njezinim zahtjevima, tj. u početku se njom bavilo svega nekoliko Roma, a kasnije se uključivao sve veći broj, tako da je zabilježeno znatnije uključivanje Roma u poslove trgovanja od kraja sedamdesetih godina 15. stoljeća. Prema dostupnim podacima, Romi su u roku od 46 godine, od 1450. do 1496. godine, sklopili 21 kreditni ugovor, čija je svota zaduženja iznosila 934 perpera i 29 groša. Kreditori i pozajmici Romi u tim su ugovorima bili pripadnici vlastele i pučana. Nije

⁷³ Vukanović, *Cigani (Romi) u Jugoslaviji*, str. 29.

⁷⁴ Petrović, *Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku*, str. 135.

sasvim jasno što je bio sadržaj poslova koje su Romi obavljali jer kreditni ugovori pružaju o tome vrlo malo objašnjenja. Bez obzira da li su oni trgovali u samom gradu ili izvan njega, ta njihova djelatnost bila je manjeg obujma, trgovina na malo i ukazuje na početke njihova uključivanja u sitnu dubrovačku trgovinu, koja je bila tipična za najniže dubrovačke društvene slojeve.⁷⁵

O obiteljskom životu Roma u povijesnim izvorima sačuvano je nešto malo podataka. Ti se podaci najviše odnose na obiteljske zajednice Roma u Dubrovniku, gdje se i spominju kao skupinska populacija, u 14. i 15. stoljeću. Poznate su tri romske obiteljske zadruge u Dubrovniku. Jednu brojniju zadrugu činili su Dimitar i njegovi potomci, tj. on i njegovih pet sinova s ženama i djecom. Drugu zadrugu činili su Đurđevići, koji se spominju 1469. godine, a sežu i u 16. stoljeće. Ta je zadruga okupljala tri rodovske organizacije. Na čelu treće zadruge nalazio se Rom Oliver.⁷⁶

Romi u Dubrovniku u 15. stoljeću vodili su siguran i bezbrižan život, bez progona i optužbi. Tijekom čitavog stoljeća dubrovačka vlada nije izdala nijednu odredbu koja bi se odnosila na Rome kao poseban etnos, različit od ostalog stanovništva.

⁷⁵ Petrović, *Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku*, str. 139.

⁷⁶ Vukanović, *Romi (Cigani) u Jugoslaviji*, str. 28.

7. Stranci drugih vjeroispovjesti

7.1. Dubrovnik kao branitelj kršćanstva

Kršćanstvo je osnovno određenje pripadnosti srednjovjekovnih europskih društava, a tek onda slijede ostale pripadnosti, poput pripadnosti državi ili gradu. No i ove pripadnosti se nadovezuju na kršćanstvo, iz njega izrastaju i s njime se opravdavaju. S obzirom da je univerzalno definirala pripadnost, vjera je ujedno bila i najmoćnije sredstvo isključivanja. Oni koji nisu participirali u kršćanskoj zajednici ne samo da su bili marginalizirani već su i isključivani. Izvori pokazuju da su se nekršćani često doživljavali kao manje vrijedni ljudi. Srednjovjekovno zapadno društvo deklarativno se ograđuje od drugih vjera i ne priznaje ih čak i pokazuje sumnju prema istočnom kršćanstvu.⁷⁷ Dubrovačka Republika je tijekom svoje povijesti imala poseban odnos s Crkvom. Iako je ona potpuno podvrgnula crkvenu hijerarhiju svjetovnoj te kršila pravila Ckrve ipak je najgorljivije branila i promovirala katoličanstvo te bila odana papi. Pripadnost zapadnom katoličkom svijetu bila je odrednica dubrovačke povijesti unatoč činjenici da se nalazila u okruženju pravoslavnog, paterenskog i muslimanskog svijeta. Dubrovačka vlada bila je svjesna položaja u kojem se nalazi te su često isticali kako je Dubrovačka Republika branitelj kršćanstva. Pripadnost katoličkoj crkvi bila je važna za stvaranje dubrovačkog građanstva i identiteta stoga pripadnici drugih vjera nisu nikako mogli postati građanima Dubrovnika.⁷⁸ U svojoj ulozi „bastiona“ kršćanstva Republika je bila zatvorena za inovjerce, vjerojatno kao rijetko koja država u povijesti Rimokatoličke crkve.⁷⁹ No, u određenim prilikama iskazivana je tolerancija prema drugim crkvama i vjerama. Tako je primjerice 1540. godine u zakonu o upravljanju domom za nemoćne izrijekom određeno da se u njega imaju primiti i osobe drugih vjera, kojima treba dopustiti da žive po svojim zakonima.⁸⁰ U dubrovačkoj općini vladala je, općenito uzevši, vjerska snošljivost. Politika prema strancima temeljila se na načelu „*cuius regio, illius religio*“, u slobodnom prijevodu čiji teritorij, njegova vjera, s političkim ciljem očuvanja homogenosti kao uvjeta održanja Republike u opasnom geopolitičkom okruženju. U povijesti europskog prostora, pa tako i Dubrovnika, vidljivo je da su se iz zajednice u najvećem opsegu izdvajali pripadnici drugih vjera, osim drugačije vjere izdvojeni su najviše zbog toga jer

⁷⁷ Zdenka Janeković-Römer, *Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera*, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, Biblioteka *Dies Historiae*, Zagreb, 2004., str. 23.

⁷⁸ Janeković-Römer, *Građani, stanovnici, podanici, stranci, inovjerci u srednjovjekovnom Dubrovniku*, str. 331.

⁷⁹ Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici: istine i zablude*, vlastita naklada, Dubrovnik, 2011., str. 213.

⁸⁰ *Isto*, str.213.

se bitno razlikuju i po načinu života i običajima. Odnos prema njima bio je različit, od snošljivosti uz obilježavanje i prostorno izdvajanje od drugih stanovnika, pa do progona ili čak i ubojstva.⁸¹

7.2. Turci Osmanlije

S obzirom na osmansku povijest i njihov prodor na balkanski poluotok gdje su i postali prvi susjedi Dubrovniku, Republika je morala biti pažljiva prema njima. Kao inovjerci, pripadnici islama, nisu se nikada naseljavali u Dubrovniku, a u početnom razdoblju odnosa s Dubrovčanima nisu mogli ni dolaziti u grad.⁸² Kasnije su okolnosti tražile kompromis pa su Turci dolazili sve češće u sam grad. Oprez s Turcima nije bio samo zbog različite vjere nego i zbog stvarne opasnosti turske sile i bojazni za dubrovačku samostalnost. No, trgovanje s Turcima i tursko dopuštenje dubrovačke trgovine po njihovom teritoriju omogućavali su prosperitet Dubrovnika pa su zbog toga Dubrovčani, iako neraspoloženi prema islamu, oprezno pristupali Turcima. Dubrovački odnosi s Turcima su se s vremenom mijenjali. Početkom 15. stoljeća Dubrovčani su još vjerovali u kršćansku pobjedu nad „nevjericima“ Turcima pa su podupirali proturske vojne pohode i opirali se turskim zahtjevima. Nakon pada Carigrada 1453. godine stvari su se počele mijenjati te je Dubrovnik Turcima počeo plaćati porez. Ubrzo nakon pada Bosne 1463. godine stvari su po Dubrovnik postajale sve gore jer je teritorijalno bio okružen turskom silom, a ostao je podanikom ugarsko-hrvatskog kralja i kršćanske koalicije. Prvotni otpor zamjenjen je dvostrukim savezništvom. Dubrovački diplomati održavali su dobre veze i s Turcima, ali i sa kršćanskim svijetom. Od 16. stoljeća dubrovačko-turske veze su postajale sve čvršće, osiguravale su razvoj posredničke trgovine pa su turski službenici sve češće navraćali u Dubrovnik i boravili u gradu kao kneževi gosti. Obični podanici Osmanskog Carstva morali su noćiti izvan gradskih zidina. Noćenje u gradu muslimanima nije bilo dopušteno, pa je 1503. godine jedan barabant otpušten jer je primio jednog od njih u kuću.⁸³ Ipak, u slučaju opasnosti vlada bi dozvolila da se sklone u grad. Za njihov privremen boravak predviđen je prostor u blizini luke i lazerata, Tabor na Pločama. Ondje su boravili svi koji su dolazili iz Osmanskog Carstva, bili oni Turci ili ne. Dubrovački građani su dobro poznavali Turke i trgovali su s njima, ali na teritoriju Republike vladao je oprez pa je svakom građaninu bilo zabranjeno pojedinačno komunicirati sa Turcima, posebno kad se radilo o trgovačkim pravima i teritoriju. Oni koji su

⁸¹ Janeković-Römer, *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: između prihvaćenosti i odbačenosti*, str. 36.

⁸² Janeković-Roemer, *Građani, stanovnici, podanici, stranci, inovjerci u srednjovjekovnom Dubrovniku*, str. 335.

⁸³ Janeković-Römer, *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: između prihvaćenosti i odbačenosti*, str. 36.

odredbu prekršili bili su proglašeni izdajicama i sukladno tome osuđenima na smrt. Dubrovčani su se odredbi uglavnom pridržavali, no događalo se da su bili neprijateljski nastrojeni prema turskim došljacima, posebno prema eminima koji su se duže vrijeme zadržavali u gradu i ubirali nameta trgovačkih karavana koje su išle za Tursku. Priroda njihova posla omogućavala je zloupotrebe položaja, ali javljali su se i drugi prekršaji poput neovlaštenog nošenja oružja i vrijeđanja građana. Emni su bili turski visoki činovnici, osobe od povjerenja. Tako je jednom prilikom izazvao gnjev građana emin postavljen 1498. godine koji je nosio po gradu oružje, vrijeđao građane i dovodio bludnice. Kad je emin pokušao odvesti nekog dječaka izbili su neredi usmjereni prema svim Turcima u gradu. U tom slučaju dubrovačka vlada nije stala na stranu svojih građana nego se ispričala eminu i isplatila mu odštetu. Kad je tri godine poslije izbio još jedan nered, ali većeg inteziteta, Vlada je naredila svojim građanima da se ponašaju pristojno prema Turcima, kao da su građani Dubrovnika. Potezi dubrovačke vlade samo pokazuju koliko su morali biti oprezni s Turcima, zbog mogućim negativnih posljedica po grad. Sultanove povlastice omogućavale su su autonomiju, teritorijalni integritet i sigurnost građana. Osmanlije se nisu mješale ni u unutarnju politiku i zakone, a Dubrovnik je dobio trgovačke povlastice i zadržao prava slobodnog grada. Napad na turske stanovnike u Dubrovniku mogao je značiti ukidanje svih dobrobiti koje su Turci Dubrovčanima dopuštali. Zbog svega toga Dubrovčani su morali prihvatiti Turke u svojoj sredini iako im nikad nisu dopustili naseljavanje u gradu. Republika je vladala autonomno svojim područjem i štitila svoje građane čak i od Turaka. Takav poseban status se održao stoljećima, svjedočeci o postignućima dubrovačke diplomacije.⁸⁴

⁸⁴Janeković-Roemer, *Građani, stanovnici, podanici, stranci, inovjerci u srednjovjekovnom Dubrovniku*, str. 336.

7.3. Pravoslavni došljaci

Pravoslavni vjernici dolazili su iz zemalja iz zaleđa te su za Dubrovčane odane papi i katoličanstvu bili su otpadnici. Pravoslavlje na dubrovačkom području stoljećima je ostajalo bez prava građanstva, a bilo je suzbijano i proganjano jer se u pravoslavlju vidjela prava opasnost. Ovakvo mišljenje, pa i strah, prema predaji Dubrovčanima je prenio Sv. Franjo Asiški, koji je 1220. godine izjavio da će Dubrovnik propasti ako u njega prodre pravoslavlje.⁸⁵ Poslovna komunikacija s njima odvijala se bez smetnji, a činjenica da su ipak bili kršćani činila ih je bliskima dubrovačkim katolicima. No ova bliskost se događala samo preko granice, u zaleđu jer Dubrovčani nisu tolerirali pravoslavlje na svom području. Pravoslavcima je bilo izabranjeno noćiti u gradu te su ga morali napustiti na znak večernjeg Angelusa kad su se zatvarala gradska vrata. Pravoslavlje se na području Pelješca pojavilo krajem 12. stoljeća, kada je iz Stona istjeran katolički biskup i utemeljena pravoslavna episkopija. Unatoč prevlasti pravoslavlja, ondje se očuvala katolička vjera. Nakon stjecanja tog područja, dubrovačka je vlada je počela obnavljati kršćanstvo. Godine 1334. car Dušan je izdao povelju u kojoj se jamči „da prebiva pop' srpski i da poi-e u crkvah' koi-e su u Stonu i Rtu“. Nakon Dušanove smrti 1335. godine carev utjecaj je na ovom području oslabio pa su Dubrovčani protjerali pravoslavno svećenstvo i na njihovo mjesto doveli franjevce. Neki su pravoslavni svećenici i nakon toga ostali na Pelješcu no osamdesetih godina 14. stoljeća ih više na tom području nema. Najstarija, anonimna kronika govori o protjerivanju heretika „koji ne vjeruju ni u Boga ni u svece nego čaranje i čarolije“. Osim vjerskih razloga stanovništvo su protjerali i zbog zemlje. Iako je 1334. godine vlada neke starosjedioce zemljoposjednike uvrstila u krug sudionika u diobi zemlje, nakon smrti cara Dušana i oni su ostali bez vlasti. Veći dio pravoslavnog stanovništva je dragovoljno ili prisilno napustio Pelješac.⁸⁶

⁸⁵ Tolja, *Dubrovački Srbi katolici*, str. 216.

⁸⁶ Janeković-Roemer, *Građani, stanovnici, podanici, stranci, inovjerci u srednjovjekovnom Dubrovniku*, str. 332.

7.4. Bosanski patareni

Najmanje snošljivosti, u smislu naseljavanja na dubrovačkom području pokazivali su Dubrovčani prema hereticima, bosanskim patarenima. Htjeli su pod svaku cijenu spriječiti širenje hereze na svom području, na samo kako bi zaštitili katoličanstvo nego i kako bi zaštitili vlastiti teritorij. Takav stav se primjećuje i iz pisama koja su Dubrovčani slali papi, ugarskom kralju i drugima, kada naglašavaju svoje zasluge za kršćansku stvar, stvar „među nevjernicima, manihejcima i patarenima iz čijih su ruku istrgli svoja područja“, koji su opasni jer ih od njih „ne dijele ni zemlja ni voda“.⁸⁷

Patareni su tijekom 14. stoljeća i kasnije činili pretežan dio robova kojima se trgovalo u Dubrovniku, jer je bilo zabranjeno zarobljavati kršćane. Uz Katalonce, Mlečane, Firentince, Genoveze i druge Dubrovčani su uvelike sudjelovali u zarobljavanju bosanskog stanovništva i trgovini robljem na ušću Neretve, u Drijevimama. U izvorima se navodi da su prodani robovi „od roda bosanskih robova ili patarena“ iako oni u Bosni nisu bili ropskog statusa. Takva formulacija izjednačava pojmove rob i pataren. Iz toga slijedi da su heretici bili sasvim marginalizirani i da nisu imali status osobe jednak kršćanima. Na osobnoj razini komunikacija se održavala unatoč načelnom stavu, o čemu svjedoči i činjenica da su dubrovačke karavane na putu u Srebrenicu prespavale u patarenskom selu.⁸⁸ S druge strane povezanost patarena s vrhovima bosanskog društva navodila je Dubrovčane na dobre odnose s njima. Prvaci patarenske hijerarhije dolazili su u grad kao poslanici bosanskih vladara i vojvoda, pogotovo u pregovorima s Dubrovčanima oko najvažnijeg pitanja, onog oko stjecanja novih područja. Kad god se radilo o ovakvom poslu, dubrovačka ih je vlada pozivala u grad, smještala ih o vlastitom trošku i darivala na odlasku. U grad nisu smjeli dolaziti sami slobodno, nego su se morali najaviti i dobiti dopuštenje od vlade. Jedan od najviših patarenskih dostojanstvenika svog vremena, gost Rodin 1450-tih godina je često dolazio u Dubrovnik, kao poslanih hercega Stjepana Vukčića Kosače, odnosno posrednik između hercega i grada. Od vlade je dobivao darove i privilegije, a u gradu je držao i svoje zalihe žita. U godinama veće opasnosti od Osmanlija pozvali su ga u Dubrovnik, obećavajući mu sigurnost, kuću i slobodu vjeroispovjesti. Nakon pada Bosne s pedesetak istomišljenika prebjegao je na dubrovačko područje. Dubrovački su trgovci bez zadržke poslovali s patarenima, a njihove kuće bile su prva konačišta u Bosni. Patareni se čak pojavljuju kao svjedoci u sporovima između Bosanaca i Dubrovčana, a ima i podataka o osobnim prijateljstvima između patarena i dubrovačkih trgovaca. Prema tome izvlači se zaključak da su patareni bili

⁸⁷ Janeković-Römer, *Građani, stanovnici, podanici, stranci, inovjerci u srednjovjekovnom Dubrovniku*, str. 334.

⁸⁸ Janeković-Römer, *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: između prihvaćenosti i odbačenosti*, str. 36.

neprihvatljivi kao stanovnici Dubrovnika, ali prihvatljivi kao susjedi s druge strane granice i povremeni gosti. Takvi odnosi su se zadržavali dok Crkva bosanska nije nestala turskim osvajanjem Bosne.

7.5. Židovi u Dubrovniku

7.5.1. Dolazak u Dubrovnik

Židovi su pojedinačno stizali u Dubrovnik tijekom 14. stoljeća, ne zadržavajući se dulje, dok u većem broju dolaze tek nakon protjerivanja iz Španjolske i Portugala.⁸⁹ Naime, dubrovački Židovi su potomci Židova koji su u 15. stoljeću prognani s Iberskog poluotoka, gdje je njihova prisutnost zabilježena već u prvim stoljećima poslije Krista.⁹⁰ Kada je riječ o Židovima u Dubrovniku, prvi podaci ne odnose se na trgovce ili lihvare, nego na liječnike. Godine 1324. komuna je odlučila uzeti u službu liječnika Židova, no ne zna se o kome je riječ i je li taj liječnik došao u Grad. Pouzdaniji podaci odnose se na 1326. godinu, kada je gradska vlada poslala liječnika nežidova na dvor srpskog kralja Stefana, a s njim je poslan i liječnik Židov, koji je tada bio u državnoj službi. Od 1367. do 1368. godine u Grad su počeli dolaziti i Židovi trgovci. Trojica ih je, a svi su bili iz Drača. Jedan se nazivao „sinom notara“, a drugi „magistrom“. U Dubrovnik su došli zaključiti ugovor, no nisu bili njegovi stalni žitelji. Treba reći i da se pred kraj stoljeća spominju Židovi koji su sudjelovali u vađenju i čišćenju koralja. Također, zabilježen je i jedan komičan slučaj, kada se u Gradu pojavio Židov iz Padove koji je pobjegao od žene, ali ga je tast pronašao i vratio osramoćena kući. Svi ti slučajevi govore o Židovima koji su privremeno boravili u Gradu. Nema nagovještaja da su se stalno nastanili, a mjesto njihova boravka nije poznato. Prvi Židov koji je ostao pune četiri godine u Dubrovniku bio je rabin Aron iz Katalonije, dok se u prvoj polovici 15. stoljeća spominje prvi Židov koji je nazvan „ad praesens habitator“, tj. „u sadašnje vrijeme stanovnik“. Važno je napomenuti da se u drugoj polovici 15. stoljeća u dubrovačkim dokumentima Židovi gotovo i ne spominju. Neki uzroci njihova odsustva bi mogli biti strah od osmanskog upada u zapadne dijelove poluotoka ili strah da bi ih mogli smatrati turskim špijunima. Bilo kako bilo, Židova u drugoj polovici 15. stoljeća gotovo da i nije bilo u Dubrovniku.⁹¹

Od početka 16. stoljeća, započela je druga etapa u povijesti dubrovačkih Židova, a to je dolazak prognanika s Pirinejskog poluotoka. U njihovoj sudbini Dubrovnik je odigrao dvojaku ulogu. S jedne strane, dio izbjeglica našao je spas na dubrovačkim brodovima, no morao je podnositi brojne nevolje, poniženja i zlostavljanja. Tako su 1495. godine u dubrovačkim vodama

⁸⁹ Janeković-Römer, *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: između prihvaćenosti i odbačenosti.*, str. 36.

⁹⁰ Ivana Burđelez, *Židovi pod stalnom opsadom*, Dubrovnik, br. 2, Matica hrvatska – ogranak Dubrovnik, 1993., str. 245.

⁹¹ Maren Freidenberg, *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, Dora Krupićeva, Zagreb, 2000., str. 109.

opljačkana 22 Židova. Vlada Republike je reagirala brzo i oštro, po svoj prilici zbog straha od Turaka. Pokrenuta je istraga, potkupljeni su turski poslanici koje je poslala Porta, a završilo je time da su žrtvama isplaćene veće svote novca. To su bili ipak samo ispadi na putu za Dubrovnik, dok o samom naseljavanju u Gradu ne znamo ništa, ili vrlo malo.⁹² Židovi koji su nakon iskrcavanja u Dubrovnik odlučili tu i ostati, te pokušati zarađivati za život, ipak su prema nekim naznakama prihvaćeni dobro od grada koji je bio trgovački napredan i brzo se širio, ali i u kojemu su još uvijek postojale primitivne predrasude. To je zacijelo pozadina vrlo ružnog incidenta koji se dogodio 1502. godine. Te godine desetorica Židova ispitivana su o slučaju koji je nazvan židovskim ritualnim ubojstvom jedne dubrovačke starice. Dvojica Židova umrla su pod mukama, četvorica su poslije živa spaljena, a jedan je židovski liječnik, zvan gospar Mojsije, pogubljen noću, zbog bojazni da će Turci zahtijevati da ga se izruči sultanu. Usprkos tome, ostali Židovi su nastavili živjeti u gradu, što znamo jer je Senat 1510. i 1514. godine raspravljao o tome treba li ih protjerati. Čak je 1515. godine tako i odlučeno, no ako je ta odluka i provedena, uskoro se nije moglo učiniti ništa, jer je tijekom 1530-ih u Dubrovniku opet bilo mnogo Židova, koje su u grad privukle mnogobrojne mogućnosti zarade u ondašnjim ratnim prilikama.⁹³

Važnost koju su Židovi tada imali u dubrovačkom gospodarskom životu pokazuje odluka dubrovačke vlade da se osnuje geto. Zbog opasnosti onoga vremena, vlada je 1538. godine obnovila dozvolu prema kojoj Židovi smiju stanovati unutar gradskih zidina. Poslije te godine, određene su neke kuće u kojima su smjeli živjeti i na kraju, odlukom od 22. travnja 1540. godine, svi su Židovi morali živjeti u getu. Ono se sastojalo od četiri povezane kuće, a ispod svake su bila dva skladišta za robu, no židovska zajednica je smjela koristiti samo šest skladišta, jer su preostala dva bila na raspolaganju vladi. Geto se nalazilo u današnjoj Žudioskoj ulici, a ona je bila na svakom kraju ograđena zidom. Također su bila sagrađena i vrata koja su vodila na Placu. Noću su se vrata zatvarala i Židovima je bilo zabranjeno pod prijetnjom kazne ulaziti u grad.⁹⁴ Konačno izdvajanje židovske zajednice, označilo je zatvaranje Lojarske ulice 1546. godine. Ondje su Židovi organizirali općinu, s vlastitom upravom i službama.⁹⁵ Židovska općina u Gradu je bila poznata pod tri naziva. To su: „univesitas Haebrorum“, „sinagoga“, i na kraju najrašireniji i najizražajniiji naziv, „schola“.⁹⁶ Kako je Židovska populacija rasla tijekom stoljeća, geto se 1589. godine moralo proširiti. Od tada je postojalo „Novo“ i „Staro“ geto. Godišnje se od Židova ubiralo 800 zlatnih škuda kao naknada za iznajmljivanje kuća u getu, ali je jedan broj

⁹² Freidenberg, *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, str. 109.

⁹³ *Isto*, str. 110.

⁹⁴ Harris, *Povijest Dubrovnika*, str. 200.

⁹⁵ Janeković-Römer, *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku*, str. 36.

⁹⁶ Janeković Römer, *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku*, str. 37.

Židova nastavio ilegalno živjeti i izvan geta.⁹⁷ Židovski je geto u Dubrovniku vrlo rano imao svoju sinagogu, zgradu koja još stoji u Žudioskoj ulici i za koju se smatra da je najstarija u Europi, a 1652. unutrašnjost joj je obnovljena u baroknom stilu. Židovski geto bio je jedino mjesto u Republici gdje je bilo dopušteno nekatoličko bogoštovlje.⁹⁸ Život općine teško je zamisliti bez unutrašnjih sukoba, izazvanih možda i materijalnim poteškoćama, jer je većina dubrovačkih Židova bila kao i u drugim gradovima siromašna. U okviru općine postojale su i dvije škole: osnovna ili Talmud-Tora, koju su pohađale i djevojčice, i viša, ješiva. Jedini učitelj i u jednoj i u drugoj bio je rabin, a osnovna je uživala potporu dobrovoljnog društva, neke vrste skrbničkog udruženja koje se isto zvalo Talmud-Tora. Osim škola, postojale su i razne bratovštine, kao što je Hevra kadiša, koja se brinula o sahrani mrtvaca, te još neke druge.⁹⁹

U dubrovačkim dokumentima se pominje slučaj Izaka Jušurina iz 1622. godine. On je bio optužen za ubojstvo jedne djevojčice, zatim je mučen, bačen u zazidanu tamnicu, ali i otpušten iz zatvora jer mu se nije mogla dokazati krivica. U rukopisima iz 17. stoljeća koji opisuju stradanje Ješuruna, spominje se i sudbina sudaca u njegovu procesu. Dva su se suca naglo razboljela i umrla, a nedugo zatim umrlo je i nekoliko članova Vijeća koji su također sudjelovali u izricanju nepravde osude. U rukopisu se spominje i epidemija kuge koja se javlja neposredno nakon Ješurunova oslobađanja, a Židovi je smatraju kaznom za nepravde nanesene Ješurunu.¹⁰⁰ Šok zbog suđenja je bio toliko jak da je već slijedeće 1623. godine iz Grada pobjeglo 17 obitelji, a 1624. u getu su ostale samo četiri obitelji. Njihov odlazak neposredno je utjecao na visinu ubranih pristojbi na carinarnici, pa je 1625. godine vlada počela pozivati natrag odbjegle Židove. No oni su se zapravo počeli vraćati tek 1630. godine, Za vrijeme potresa u travnju 1667. u Dubrovniku stradalo 39 Židova.¹⁰¹

7.5.2. Odnos Dubrovčana prema Židovima

Većim dijelom svoga postojanja židovska je zajednica u Dubrovačkoj Republici uživala makar krhku toleranciju. Iako Židovi sve do sredine 18. stoljeća nisu mogli postati „građani“ Republike, do tada su već dugo imali manje-više isti status kao i stanovnici.¹⁰² Židovstvo je zauzelo svoje mjesto ne samo u živopisnom svijetu Dubrovčana, nego i pred zakonom. Nerazdvojni dio pravnog položaja Židova u Dubrovniku, kao i posvuda, bila su ograničenja i

⁹⁷ Harris, *Povijest Dubrovnika*, str. 200.

⁹⁸ Harris, *Povijest Dubrovnika*, str. 200.

⁹⁹ Freidenberg, *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, str. 119.

¹⁰⁰ Burdelez, *Židovi pod stalnom opsadom*, str. 247.

¹⁰¹ Freidenberg, *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, str. 111.

¹⁰² Harris, *Povijest Dubrovnika*, str. 200.

zabrane. Jedna od najstarijih i najvažnijih zabrana bila je stjecanje nekretnina, kuća dok posjedovanje zemlje u Dubrovniku nije nikada spomenuto. Ta je zabrana bila posebno uočljiva nakon nastajanja općine, njezini članovi smjeli su stanovati u kućama koje su u vlasništvu Grada i morali su plaćati najamninu. Tek posljednjih godina Dubrovačke Republike Židovima je bilo dozvoljeno posjedovanje jedne kuće za stanovanje, ali ne i za izdavanje u najam. Zabrana posjedovanja nekretnina samo je jedna od mnogih. Cijeli popis zabrana zapisan je u crkvenom dokumentu iz 1606. godine. U svibnju te godine dijecezanski sinod je donio posebnu uredbu *O Židovima*. U njoj su kao zakonska osnova bile ponovljene bule pape Klementa VIII. i pape Pavla IV., a za njima je naveden popis konkretnih zabrana. Židovima je bilo zabranjeno noću izlaziti iz geta, držati sluškinje mlađe od 50 godina, ponekad mlađe i od 40 godina, imati ikakvih veza sa kršćanima, osim poslovnih, upuštati se u rasprave sa Židovima, dijeliti „maces“ nežidovima.¹⁰³ Rodbinsko povezivanje s Dubrovčanima također nije bilo moguće, zbog pripadnosti različitim vjerama, što je svakako bio ograničavajući faktor za osobne dodire s gradskim stanovništvom. U tom pogledu je izbjegavanje bilo obostrano.¹⁰⁴

U izravnu službu gradske općine stupali su samo liječnici, a neki od njih vrlo obrazovani i na cijeni. Zbog toga su se Dubrovčani suprostavili nadbiskupu koji im je htio zabraniti liječenje kod židovskih liječnika. Različita vjera, stroga zatvorenost i osobit način života židovske zajednice, zakonska ograničenja njihovih prava i nepovjerenje kršćana, onemogućili su, kao uostalom i drugdje, potpuno uklapanje Židova u gradsku zajednicu i primanje dubrovačkog identiteta. Jedna koherentna i jedinstvena zajednica, sa svim svojim određenjima i simbolima, bila je suprostavljena drugoj, jednako koherentnoj.¹⁰⁵

Zaduženja Židova u Dubrovniku bila su jednaka onima ostalih građana, npr. u pogledu sudjelovanja u izgradnji ili poboljšanju fortifikacija oni su kao i svi ostali građani, bili dužni platiti novčani iznos za dogradnju utvrda, ali bilo je i zaduženja, propisa i odluka koji su Židove stavljali uvijek u poseban položaj. A poseban položaj imali su Židovi unutar svoga geta koji je najčešće funkcionirao kao grad unutar grada. Na razne odluke o zabrani izlazaka Židova na ulicu noću, oni reagiraju nizom arhitektonskih poduhvata u zgradama unutar geta, stvarajući čitavu mrežu hodnika koji su im omogućavali ulazak u sinagogu bez potrebe izlaska na ulicu.¹⁰⁶ Držanje dubrovačkog društva i vlasti prema Židovima nikada nije bilo kruto i nepromjenjivo. Desetljeća relativno mirnog života smjenjivala su se s godinama bijesnih proganjanja, baš kao i u cijeloj Europi. Osim sinoda 1606. godine, postoje i druge potvrde o pojačanom protužidovskom

¹⁰³ Freidenberg, *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, str. 120.

¹⁰⁴ *Isto*, str. 121.

¹⁰⁵ Janeković Römer, *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku*, str. 37.

¹⁰⁶ Burdelez, *Židovi pod stalnom opsadom*, str. 248.

raspoloženju. Primjer tome su javna predavanja, koja je u Gradu držao poznati znanstvenik i filozof, Nikola Gučetić. Njegova predavanja nisu poticala na progone, no u njima je nedvosmisleno upozoravao Židove na njihovo „nevjerovanje“, a vladi preporučavao da ih aktivnije obraća na kršćanstvo. Povoljnija situacija za Židove vratila se 1632. godine, nakon prihvaćanja molbe Aarona Coena. Godine 1652. dopušteno je proširenje židovskog groblja, te je ponovno pojačan dotok novih naseljenika. Naravno, slučajevi progona i dalje se sreću u povijesti dubrovačkih Židova, ali povod za takve progone sve češće su bili sitni prijestupi.¹⁰⁷

7.5.3. Židovska ekonomija

Glavno zvanje dubrovačkih Židova je bila trgovina, a prve, više ili manje redovite obavijesti o židovskoj trgovini stižu s kraja 1530-ih godina, odnosno od prvog mletačko-turskog rata od 1537. do 1540. godine. O toj trgovini imamo malo podataka. Možda i nije bila baš tako značajna, a možda su se Židovi jednostavno samo nastanili u Dubrovniku. Trgovina je stagnirala sve do ciparskog rata koji je trajao od 1570. do 1573. godine. Početkom tog rata, mnogi su Židovi pohitali u Dubrovnik, koji je ostao među posljednjim otvorenim lukama, da iskoriste povoljnu trgovačku konjukturu. Bilo ih je toliko mnogo da je dubrovačka vlada odlučila nekako ograničiti njihov broj. U lipnju 1571. godine Senat je izdao zapovijed da u roku od osam dana imaju napustiti Grad svi Židovi koji se neposredno ne bave trgovinom. Broj Židova posrednika imao se ograničiti na četvoricu, ali taj pokušaj nije uspio. Promjene u židovskoj trgovini nastale su između 1580-ih i 1590-ih godina. S jedne strane osjećao se rast trgovačke djelatnosti ne samo dubrovačkih, nego svih balkanskih Židova, pa nisu tako bez razloga i predratni i suvremeni povjesničari to vrijeme označili kao početak žive trgovačke djelatnosti Židova na poluotoku.¹⁰⁸

Opseg židovske trgovine, kao uostalom i svake druge tranzitne trgovine ovisio je o visini carinskih pristojbi. Tako je rast trgovine 1580-ih godina bio predodređen time što je dubrovački Senat u svibnju 1582. godine, na molbu konzula židovske općine, dao Židovima povlasticu na tranzitnu trgovinu za jednokratni iznos od tisuću i pol škuda. Osim trgovinom, Židovi u Dubrovniku su se bavili i novčarskim poslovima, osobito diskontiranjem mjenica. No, Židovi su u novčarstvu igrali sporednu ulogu, te da su češće bili dužnici nego li vjerovnici. Židovi su

¹⁰⁷ Freidenberg, *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, str. 121.

¹⁰⁸ Freidenberg, *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, str. 113.

izvozili istu robu kojom su trgovali i sami Dubrovčani: kožu, vunu, ćilime, vosak, sir, šećer, indigo, sirovu svilu, a sa zapada su uvozili fine tkanine, svilu, staklo i papir. S vremenom su izvoznoj ponudi pridodali i usoljenu ribu i bakar. Slikovit je sastav izvozne robe. Samo u kolovozu 1634. godine Židovi su unajmili tri broda za putovanje od Dubrovnika do Ancone i na njima izvezli 3400 goveđih koža, 584 bale crvenih i bijelih kozjih koža, 80 ovčjih, 72 bivolje kože i 12 ploča bakra. Treba reći da dubrovački Židovi obično nisu, ili su nastojali da ne dođu u sukob s Dubrovčanima na lokalnim tržištima, a u sporovima su se obično stavljali na njihovu stranu. No to ne znači da su isključivo poslovali sa svojim sugrađanima. Židovi su bili vrlo aktivni na okolnim seoskim tržištima, gdje su prekupljivali živežne namirnice. Vlada Republike čas je zabranjivala, a čas dopuštala takvu trgovinu.¹⁰⁹ Različita vjera, stroga zatvorenost i osobiti način života židovske zajednice, zakonska ograničenja njihovih prava i nepovjerenje kršćana onemogućili su, kao uostalom i drugdje, potpuno uklapanje Židova u gradsku zajednicu i primanje dubrovačkog identiteta. Jedna koherentna i jedinstvena zajednica, sa svim svojim određenjima i simbolima, bila je suprotstavljena drugoj, jednako koherentnoj. Ocjenjujući pak položaj Židova u Dubrovniku u usporedbi s drugim mjestima, mora se reći da su, u zadanim okvirima, mogli mirno živjeti i raditi.¹¹⁰

¹⁰⁹ Freidenberg, *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, str. 116.

¹¹⁰ Janeković Römer, *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku*, str. 37.

8. Zaključak

Dubrovačka Republika najveći prosperitet doživljava u razdoblju humanizma i renesanse te postaje primamljivom destinacijom za život i posao mnogobrojnim strancima. Iako je čuvala svoju homogenost Republika je primala došljake u svoj grad. Dubrovačka Republika je i u ovom pitanju pokazivala svoju svrhovitost tj, primala je radije u grad one strance od kojih je imala neke koristi, a neprihvatanje stranaca i progoni nisu bili izraz iracionalnih motiva nego dubrovačkih interesa, odnosno manjak interesa. Dubrovačka vlada najviše interesa pokazivala je prema došljacima iz talijanskih i dalmatinskih gradova. Osim što su stranci s talijanskog područja mahom bili obrazovani i stručnjaci u određenom području, poput Dubrovčana i stanovnika dalmatinskih gradova pripadali su istom mediteranskom krugu, te su si međusobno bili bliski, a ujedno su Dubrovčani zbog dugogodišnje mletačke vlasti poznavali jezik pa su lakše mogli komunicirati s talijanskim strancima. U Dubrovniku su se našli i stranci ostalih europskih gradova, posebice Španjolci i Nijemci. Iako su bili malobrojniji u Dubrovniku u arhivskim dokumentima nalaze se i Nijemci koji se u Dubrovniku vežu uz obrte, posebno proizvodnju sukna. Španjolci su se s Dubrovnikom povezali preko pomorstva jer su i sami iz pomorske zemlje te su se u Dubrovniku zatekli za vrijeme svog putovanja na Istok i obratno, a neki od njih su se tu i nastanili. Pošto su bili dobri moreplovci, neki od njih su se bavili gusarstvom pa su s Dubrovčanima imali poteškoća, a i sudskih sporova. Najmanje snošljivosti u Dubrovčani su pokazivali prema strancima drugih vjeroispovjesti, posebice prema paterenima i pravoslavicima, iako su se u Dubrovniku nalazili i Židovi i Turci muslimani. Smatrajući se bedemom kršćanstva Dubrovčani nisu priznavali druge vjere osim svoje na svom području te nisu dopuštali naseljavanje inovjercima u gradu. Jedina vjerska zajednica koja je bila izuzeta od tog pravila su Židovi koji su čak u gradu osnovali svoj geto, a kasnije i općinu. Osobito oprezni su bili i prema muslimanima, odnosno Turcima jer iako nisu priznavali njihovu vjeru, Turci su im bili opasni i moćni prvi susjedi te su održavali dobre odnose s njima. Iz ovog je vidljivo kako su se Dubrovčani mudro odnosili prema primanju stranaca u svoj grad, nastojeći primiti one od kojih su imali koristi, a progoniti one od kojih nisu te time su samo i povećavali prosperitet države zbog kojeg su stranci i dolazili u grad pod Srđem.

9. Literatura

1. Birin, Ante, *Pravni položaj stranaca u statutima dalmatinskih komuna*, Zbornik Odsjeka povijesnih znanosti Zavoda povijesno-društvenih znanosti HAZU, vol. 20, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2003., str. 59-94.
2. Burđelez, Ivana, *Židovi pod stalnom opsadom*, Dubrovnik, br. 2, Matica hrvatska – ogranak Dubrovnik, 1993.
3. Dinić-Knežević, Dušanka, *Migracije stanovništva iz bližeg zaleđa u Dubrovnik u 14. veku*, Jugoslavenski istorijski časopis, br.1-2, Beograd, 1974.
4. Dinić-Knežević, Dušanka, *Nemci u srednjovekovnom Dubrovniku*, Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku, XVIII, Dubrovnik 1980., str. 91.-105.
5. Fabijanec, Sabine Florence, *Jesu li stranci marginalci? Razmatranje položaja stranaca u srednjovjekovnom društvu*; u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, Biblioteka Dies Historiae, Zagreb, 2004., 107-129.
6. Fejić, Nenad, *Španci u Dubrovniku u srednjem veku*, Historijski institut, Prosveta, Beograd, 1988.
7. Freidenberg, Maren, *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, Dora Krupićeva, Zagreb, 2000.
8. Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Europapress holding d.o.o., Zagreb, 2008.
9. Grubiša, Damir, *Oblici vlasti u renesansi: jedinstvenost dubrovačkog modela*, Politička misao. Vol. 46 , Zagreb, 2009., str. 165.-182.
10. Harris, Robin, *Povijest Dubrovnika*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
11. Janeković-Römer, Zdenka, *Građani, stanovnici, podanici, stranci, inovjerci u srednjovjekovnom Dubrovniku*; u: *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*, FF Press, Zagreb 2005., str. 317-346.
12. Janeković-Römer, Zdenka, *Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera*; u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, Biblioteka Dies Historiae, Zagreb 2004., str. 21-40.

13. Janeković-Römer, Zdenka, *Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: između prihvaćenosti i odbačenosti*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 26 (1993), Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb 1993., 27-38.
14. Karbić, Damir, *Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovice XIII. do početka XVI. stoljeća*, Historijski zbornik, (1) 1991, Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb 1991., str. 43-76.
15. Krmpotić, Pavao, *Kazneni postupak prema srednjovjekovnom statutarnom pravu Dubrovačke Republike*, Pravnik, Vol. 40, Zagreb, 2006., str. 85.-104.
16. Macan, Trpimir, *Povijest hrvatskog naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske-Školska knjiga, Zagreb, 1992.
17. Petrović, Đurđica, *Cigani u srednjovjekovnom Dubrovniku*, Zbornik Filozofskog fakulteta, XIII-1, Beograd 1976, str. 123-158.
18. Petrović, Đurđica, *Društveni položaj Cigana u nekim jugoslavenskim zemljama u XV. i XVI. veku*, Jugoslavenski istorijski časopis, 1-2, Beograd 1976., str. 45-65.
19. Raukar, Tomislav, *Komunalna društva u Dubrovniku u XIV. stoljeću*, Historijski zbornik, 1.god. 33-34, Zagreb 1980.-1981., tsr. 139-209.
20. Raukar, Tomislav, *Cives, habitatores, forenses u srednjovjekovnim dalamtinskim gradovima*, Historijski zbornik, god. 29-30, Zagreb 1976-1977., str. 139-149.
21. Rešetar, Milan, *Stari Dubrovnik i njemački svijet*; u: *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, Njemačka narodnosna zajednica: Zemaljska udruga podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Zagreb, 1995. str. 101.-105.
22. Roller, Dragan, *Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovnika od XII.-XV. stoljeća*, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knjiga 5, Zagreb, 1955.
23. *Statut grada Dubrovnika 1272.*, Hrvatski arhiv Dubrovnik, Dubrovnik, 1990.
24. *Statut grada Dubrovnika: sastavljen godine 1272*, Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik, 2002.
25. Stulli, Bernard, *Povijest Dubrovačke Republike*, Arhiv Hrvatske, Dubrovnik-Zagreb 1989.
26. Šišak, Marinko, *Dubrovački republikanizam i njegovi ideolozi*, Politička misao Vol. 46., Zagreb, 2009., str. 183.-202.
27. Tolja, Nikola, *Dubrovački Srbi katolici: istine i zablude*, vlastita naklada, Dubrovnik, 2011.

28. Vukanović, Tatomir, *Cigani (Romi) u Jugoslaviji*, Nova Jugoslavija, Vranje, 1983.

Internet:

1. Hrvatski jezični portal, Dostupno na: Dostupno na: <http://hjp.noviliber.hr/index.php?show=search> , zadnja posjeta: 11.lipnja 2013.